

Inleiding:

Deze scriptie gaat over de samenwerking tussen de Nederlandse vrouwenbeweging en de migrantenvrouwenbeweging op het gebied van migrantenvrouwenemancipatie in Nederland tussen 1970 en 2006. Een vrouwenbeweging bestaat uit vrouwen en vrouwenorganisaties die zich individueel of gezamenlijk inzetten voor het verbeteren van de positie van de vrouw in de maatschappij. Onder de Nederlandse vrouwenbeweging worden de organisaties verstaan die afgestemd zijn op de eisen en wensen van autochtone Nederlandse vrouwen.¹ De migrantenvrouwenbeweging omvat zelforganisaties van migrantenvrouwen die zich inzetten voor de positie van migrantenvrouwen in de Nederlandse maatschappij. Dit onderzoek beperkt zich tot de Turkse en Marokkaanse vrouwenorganisaties van de migrantenvrouwenbeweging in Nederland. Het doel van deze scriptie is om de samenwerking tussen Nederlandse en Marokkaanse of Turkse vrouwenorganisaties te analyseren en het discours van deze samenwerking overzichtelijk weer te geven. De hoofdvraag is op welke momenten en manieren de Nederlandse vrouwenbeweging zich actief heeft ingezet voor de emancipatiestrijd van de migrantenvrouwenbeweging en hoe deze samenwerking door beide partijen beoordeeld is.

Dát de Nederlandse vrouwenbeweging betrokken is geweest bij de emancipatiestrijd van migrantenvrouwen staat buiten kijf. Vanaf de jaren zeventig voeren allochtone vrouwen een emancipatiestrijd, waarin antiseksisme en antiracisme gekoppeld zijn. In eerste instantie hadden allochtone vrouwen geen eigen vrouwenbeweging en sloten zij zich aan bij Nederlandse vrouwenorganisaties om hun emancipatiestrijd te voeren. De Nederlandse vrouwenbeweging had echter geen aandacht voor de strijd tegen racisme, omdat dat niet 'de juiste strijd' was.² De Nederlandse vrouwenorganisaties discrimineerden de allochtone vrouwen doordat zij de strijd tegen racisme niet wilden erkennen als onderdeel van de emancipatiestrijd van allochtone vrouwen. Tijdens de winteruniversiteit Vrouwenstudies in 1983 namen allochtone vrouwen onder leiding van Julia da Lima het heft in eigen handen en organiseerden zij zich voor het eerst in een groep voor zwarte vrouwen. Het woord 'zwart' duidt hierbij niet zozeer op huidskleur, maar is een politieke term die naar de strijd van niet-witte mensen tegen racisme verwijst. Da Lima verwoordde de term als volgt: "Onder zwarte vrouwen versta ik vrouwen uit voormalige en huidige koloniën van

---

¹ Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker ed., Caleidoscopische visies, de zwarte, migranten-, en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland (Amsterdam 2001) 14.

² Janetta van der Zee, Wit feminisme en racisme (Groningen 1985) 23.

Nederland, en alle vrouwen die door Nederlandse mensen buitenlands, allochtoon, niet-westers, derdewerelds, etcetera, genoemd worden”.³

Dertig jaar later is de aandacht in het debat over de emancipatiestrijd van migrantenvrouwen verschoven van racisme naar religie. Als Tweede Kamerlid voor de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) voerde Hirsi Ali van 2003 tot 2006 het politieke debat aan over de emancipatie en integratie van allochtone vrouwen. Zij benadrukte daarbij de onderdrukkende rol van de islam en stelde vrouwonderdrukkende praktijken als uithuwelijking en besnijdenis aan de kaak. Hirsi Ali is van mening dat individuele waardigheid binnen de islam niet bestaat.⁴ Daarmee geeft Hirsi Ali aan dat het onmogelijk is om te emanciperen binnen de islam. Deze benadering wordt gesteund door (wit) feministisch Nederland, die onder aanvoering van Cisca Dresselhuys en Neelie Kroes, Hirsi Ali als heldin adopteerde.⁵

In vijfendertig jaar tijd is het onderwerp van debat over migrantenvrouwenemancipatie dus verschoven van racisme naar religie. Maar hoe heeft dit debat zich ontwikkeld en welke standpunten hebben de migrantenvrouwenbeweging en de Nederlandse vrouwenbeweging door de jaren heen ingenomen? Op welke wijze hebben de twee vrouwenbewegingen elkaars standpunten beïnvloed? Is het wel mogelijk om te spreken over één standpunt binnen de Nederlandse vrouwenbeweging of de migrantenvrouwenbeweging? En welke positie nemen de vrouwenbewegingen in het publieke debat in, waar ook andere actoren als de politiek en moslimorganisaties betrokken zijn?

In de Nederlandse media wordt veel aandacht besteed aan de emancipatie van Nederlandse- en migrantenvrouwen. Er zijn tientallen boeken te raadplegen over de geschiedenis van Marokkaanse en Turkse vrouwen, het leven tussen twee culturen, integratie, zorg en onderwijs, etc.. Maar er zijn slechts een paar boeken geschreven over de organisatievorming van migrantenvrouwen. Het belangrijkste handboek dat op dit gebied is *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*, dat de geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken en het ontstaan van de zwarte-migrantenvrouwen- en vluchtelingen (ZMV)vrouwenbeweging in Nederland uiteen zet.⁶ Dit boek vertelt dat de zmv-vrouwenbeweging ontstaan is omdat migrantenvrouwen zich niet begrepen voelden door Nederlandse vrouwenorganisaties en zich daarom niet wilden aansluiten bij de Nederlandse vrouwenbeweging. Hierdoor wordt de valse verwachting gekweekt dat de migrantenvrouwenorganisaties niet wilden samenwerken met

---

³ Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker ed., *Caleidoscopische visies, de zwarte, migranten-, en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001) 18.

⁴ Ayaan Hirsi Ali, *De zoontjesfabriek. Over vrouwen, islam en integratie* (Amsterdam 2002) 17.

⁵ Troetje Loewenthal, 'Gegijzelde islam. Wat wil Hirsi Ali?', *Lover 1* (2003), geraadpleegd via internet: http://www.iiav.nl/nl/lover/artikelen/artikelen_islam.html, 5 september 2007.

⁶ Maayke Botman, Nancy Jouwe, Gloria Wekker ed., *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001).

Nederlandse vrouwenorganisaties. Veel eerder, in 1985, verscheen de scriptie *Wit feminisme en racisme* van Jannetta van der Zee. Deze scriptie vertoont meer raakvlakken met dit onderzoek naar het spanningsveld tussen Nederlandse vrouwenorganisaties en migrantenvrouwenorganisaties ten opzichte van de emancipatie van migrantenvrouwen in Nederland tussen 1970 en 2005, maar heeft betrekking op een veel kortere periode, waardoor de verschuiving van racisme naar religie vanzelfsprekend niet waarneembaar is. Yolanda van Tilborgh deed recentelijk onderzoek naar de betekenis van Hirsi Ali voor moslimvrouwen en hun sociale identificatie en kwam tot de conclusie dat moslimvrouwen woedend zijn 'dat hun emancipatiestreven wordt ontkend'.⁷ Het onderzoek van Van Tilborgh heeft ook betrekking tot het spanningsveld tussen de Nederlandse vrouwenbeweging en de migrantenvrouwenbeweging, maar concentreert zich specifiek op het éénrichtingsverkeer van de reacties van moslimvrouwen op Hirsi Ali en kijkt niet naar de Nederlandse vrouwenbeweging in het geheel.

Het is mij opgevallen dat er tot nu toe geen onderzoek is geweest naar de samenwerking van de migrantenvrouwenbeweging en de Nederlandse vrouwenbeweging op het vlak van migrantenvrouwenemancipatie van 1970 tot 2005. Daarom hoop ik met dit onderzoek een nieuwe bijdrage te leveren aan de voortgaande discussie over de emancipatie van migrantenvrouwen in Nederland. In hoofdstuk 1 zal ik begrippen en theorie over emancipatie en de twee vrouwenbewegingen uiteenzetten. Hoofdstuk twee beschrijft de immigratie van migrantenvrouwen naar Nederland en stand van zaken van Nederlandse vrouwenorganisaties in de jaren zeventig, waarbij ook de toentertijd gevoerde discussies over de emancipatie van migrantenvrouwen belicht worden. Hoofdstuk 3 gaat over Turkse en Marokkaanse migrantenvrouwenbeweging en de samenwerking met Nederlandse vrouwenorganisaties bij de door hen georganiseerde activiteiten, gevolgd door de visie van Nederlandse vrouwenorganisaties op deze samenwerkingsverbanden in hoofdstuk 4. Het laatste hoofdstuk gaat in op het publieke debat over migrantenvrouwenemancipatie en de posities die de migrantenvrouwenbeweging en de Nederlandse vrouwenbeweging hierbij innemen.

---

⁷ Yolanda van Tilborgh, *Wij zijn Nederland, Moslima's over Ayaan Hirsi Ali* (Amsterdam 2006) 225.

Hoofdstuk 1: uiteenzetting onderzoek

Inleiding

In deze scriptie wordt de samenwerking tussen migrantenvrouwenorganisaties en Nederlandse vrouwenorganisaties ontleed, om de ontwikkelingen die zich hierbij door de geschiedenis hebben afgespeeld, weer te kunnen geven. De onderzoeksperiode strekt van 1970, toen de eerste migrantenvrouwen voor gezinshereniging naar Nederland kwamen, tot het einde van de regeringsperiode van Kabinet-Balkenende II in 2006, omdat de invloed van de politiek op onderwerpen als emancipatie en integratie niet te verwaarlozen valt. Aan de hand van bronnenonderzoek worden de belangrijkste strijdpunten in de geschiedenis van de migrantenvrouwenemancipatie belicht en de rol van de Nederlandse en de migrantenvrouwenbeweging daarbij onderzocht. De vraag daarbij is of de samenwerking succesvol is geweest en of de hulp van Nederlandse vrouwenorganisaties gewenst is door de migrantenvrouwenorganisaties.

Om het onderzoek naar deze samenwerking uit te kunnen voeren is het belangrijk om eerst de begrippen Nederlandse vrouwenbeweging en migrantenvrouwenbeweging toe te lichten en te achterhalen wat deze bewegingen verstaan onder emancipatie. De migrantenvrouwenbeweging is toegespitst op vrouwen uit Turkije en Marokko, omdat zij in dezelfde periode naar Nederland kwamen en tegen dezelfde problemen aanlopen in hun emancipatie en integratieproces. Ook worden de Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland regelmatig gestigmatiseerd als onderdeel van dé moslimgemeenschap, omdat de islamitische godsdienst in beide landen een belangrijke rol speelt. De Nederlandse vrouwenbeweging omvat enorm veel vrouwenorganisaties. Daarom worden alleen die vrouwenorganisaties besproken die daadwerkelijk met de migrantenvrouwenorganisaties hebben samengewerkt, of die een dominante positie innemen in het emancipatiedebat over migrantenvrouwen.

§ 1.1: De Nederlandse vrouwenbeweging

In het algemeen wordt aangenomen dat de tweede feministische golf in Nederland begon met het artikel ‘Het onbehagen bij de vrouw’ van Joke Kool-Smit, dat verscheen in het maandblad *De Gids* in november 1967.⁸ Het onbehagen bij de vrouw had alles te maken met haar gebrek aan zelfbeschikkingsrecht. Vrouwen voelden zich aangesproken door Kool-Smit, die opriep om tot actie over te gaan.⁹ Als onderdeel van de vrouwenbeweging ontptopten nieuwe vrouwenorganisaties, waaronder *Man Vrouw Maatschappij* (1968-

⁸ Joke Smit, *Er is een land waar wij willen wonen. Teksten 1976-1981* (Amsterdam 1984) 42.

⁹ Vilan van der Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 52.

1988) en *Dolle Mina* (actief van 1969-1981, maar nooit officieel opgeheven). Deze vrouwenorganisaties stonden op de barricades en stelden zich een maatschappelijke verandering ten doel, die gelijke ontplooiingskansen voor iedereen en onafhankelijk van sekse mogelijk zou maken.¹⁰

De term ‘Nederlandse vrouwenbeweging’ is ontstaan in de jaren tachtig als nieuwe aanduiding voor wat toentertijd nog ‘de vrouwenbeweging’ genoemd werd. Onder invloed van de opkomst van racistische organisaties als de Centruumpartij laaiden binnen de vrouwenbeweging discussies op over (anti)racisme. Vanaf dat moment werd de vrouwenbeweging ‘wit’ genoemd. Hoewel de feministische strijd in principe voor alle vrouwen werd gevoerd, waren theorie en praktijk afgestemd op de eisen en wensen van Nederlandse (lees: autochtone) vrouwen. (Tjoa Tjheng Hwa 1983, Carrilho en Vega 1984, Vuijsje 1985).

Comment [P1]: Tegenwoordig bestaat de NL. vrouwenbeweging uit... Organisaties die zich bezig houden met.....

Comment [BS2]: Zoek deze bronnen uit en maak een voetnoot.

Comment [BS3]: Welke organisaties onderzoek ik, waarom deze, en hoe kijkt die tegen emancipatie aan.

§ 1.2: De migrantenvrouwenbeweging

Hoger opgeleide Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben zich sinds hun komst in Nederland georganiseerd in migrantenvrouwenorganisaties die zich richten op de verbetering van hun juridische en sociaaleconomische positie in Nederland. Omdat de verschillende allochtone vrouwenorganisaties in vergelijking tot de Nederlandse vrouwenbeweging een relatief kleine achterban hadden om hun standpunten kracht bij te zetten, verenigden allochtone vrouwen zich in de zwarte-, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging (zmv-vrouwenbeweging). In deze koepelbeweging bundelden allochtone vrouwenorganisaties hun krachten om samen hun emancipatiestrijd te voeren, waarvan de antiracismestrijd nog altijd een belangrijk onderdeel is.

Ondanks de vele overeenkomsten bestaan er ook reële verschillen tussen de emancipatiestrijd van zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen. De arbeidsparticipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen ligt bijvoorbeeld een stuk lager dan bij Surinaamse vrouwen en verdient dus een aparte aanpak. In 2005 nam 58% van de Surinaamse vrouwen deel aan de arbeidsmarkt tegenover 33% en 28% van respectievelijk de Turkse en de Marokkaanse vrouwen.¹¹ Vanaf de aanslagen op het World Trade Center in New York op 11 september 2001 heeft de islamitische religie en cultuur een hoofdrol gekregen in het emancipatiedebat, maar dit heeft alleen betrekking op de emancipatie van vrouwen die afkomstig zijn uit islamitische landen.

De vooraanstaande rol van Turkse en Marokkaanse migrantenvrouwen in het emancipatiedebat is de aanleiding om juist deze groep vrouwen als onderzoeksdoelgroep te verkiezen boven andere zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwen. Migrantenvrouwen zijn vrouwen die zich gevestigd hebben in een

¹⁰ Marjo van Soest, ‘Meid wat ben ik bewust geworden’. *Vijf jaar Dolle Mina* (Den Haag 1975) 33. Geciteerd in: Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 89.

¹¹ Sociaal en Cultureel Planbureau, *De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* (Den Haag 2006) 12.

ander land vanwege arbeidsmigratie of gezinshereniging.¹² In Nederland hebben de Turkse en Marokkaanse vrouwen landelijke zelforganisaties opgericht: de Turkse Vrouwenbeweging in Nederland: Hollanda Türkiye Kadınlar Birliği (HTKB), die na opheffing in 1995 verder is gegaan als de lokale Vereniging van Vrouwen uit Turkije in Amsterdam: Amsterdam Türkiyeli Kadınlar Birliği (ATKB), en de Marokkaanse Vrouwenvereniging in Nederland (MVVN). Wanneer vanaf nu de term ‘migrantenvrouwen-beweging’ gebruikt wordt, heeft dit alleen betrekking op de HTKB, ATKB en MVVN. Deze organisaties zijn representatief voor de Turkse en Marokkaanse migrantenvrouwenbeweging, omdat zij de langst bestaande landelijke migrantenvrouwenorganisaties zijn die niet religieus georiënteerd zijn en zich als enige migrantenvrouwenorganisaties zowel op beleidsniveau bezig houden met de verbetering van de positie van migrantenvrouwen, maar zich daarnaast met het organiseren van activiteiten direct inzetten voor het emancipatieproces van hun achterban.

Er zijn verschillende varianten om de Turkse en Marokkaanse vrouwen mee aan te duiden. Allereerst werden ze vrouwen van gastarbeiders genoemd, vervolgens migranten, allochtonen en nu worden ze aangesproken als onderdeel van de moslimgemeenschap. Op verzoek van de voorzitter van de ATKB, Sevgi Güngörmüş, wordt de term *migrantenvrouwen* gehanteerd om de doelgroep weer te geven. Het begrip allochtoon betekent volgens het CBS: *persoon waarvan ten minste één ouder in het buitenland geboren is* en is daarom te breed om alleen Turkse en Marokkaanse vrouwen mee aan te duiden. Volgens Güngörmüş zijn stigmatiseringen onontkoombaar als deze vrouwen met religieus gerelateerde begrippen benoemd worden en past het beter om hen als *migrantenvrouwen* aan te spreken.¹³ Migrantenvrouwenorganisaties worden ook wel ‘zelforganisaties’ genoemd, waarmee belangenorganisaties bedoeld worden die zijn opgericht voor en bemenst door de betrokkenen zelf, meestal minderheden.

HTKB

Hogeropgeleide Turkse vrouwen in Nederland richtten al op 8 maart 1975 een eigen vrouwenorganisatie op: Hollanda Türkiye Kadınlar Birliği (HTKB), ofwel Turkse Vrouwenbeweging in Nederland. In 1975 verbleven ongeveer 56.000 Turkse vrouwen in Nederland. De HTKB wilde in de eerste plaats Turkse vrouwen bewust maken van hun positie en alle 56.000 vrouwen organiseren, zodat ze gezamenlijk konden

¹² <http://www.thesauruszorgenwelzijn.nl/migrantenvrouwen.htm>, geraadpleegd op 14/09/2007

¹³ Op 10/09/2007 had ik een kennismakingsgesprek met Sevgi Güngörmüş en Gündüz Bakaç in het ontmoetingscentrum van de ATKB om de doelstellingen van mijn onderzoek voor te leggen en om aan de ATKB te vragen of ze wilden meewerken aan het onderzoek voor deze scriptie.

opkomen voor hun belangen.¹⁴ Daarnaast streefde de HTKB ernaar om Turkse vrouwen in Nederland te onderrichten en in de derde plaats de economische en politieke situatie in Turkije te verbeteren: door vrouwen over het land te informeren en door zelf als belangenorganisatie de politieke strijd van de democratische beweging in Turkije te ondersteunen.¹⁵ Om haar doelstellingen te bereiken organiseerde de HTKB onder meer taalcursussen, voorlichtings- en trainingsbijeenkomsten, congressen en bracht de organisatie van 1978 tot 1986 een Turkse vrouwenkrant uit waarin onderwerpen als zelfstandig verblijfsrecht aan bod kwamen, maar ook gedichten en recepten uitgewisseld werden. In 1995 kwam tijdens een congres naar voren dat de HTKB zich teveel op lokale Amsterdamse activiteiten richtte, waarbij de overkoepelende functie van de landelijke organisatie in het geding kwam. Besloten werd dat de HTKB verder zou gaan als een lokale organisatie, onder de naam Amsterdam Türkiye Kadınlar Birliği (ATKB), en dat er een nieuwe landelijke koepelorganisatie opgericht zou worden, de Hollanda Türkiye Kadınlar Federatie (HTKF). De subsidie van de HTKB was afkomstig van de gemeente Amsterdam en ging daarom over naar de ATKB, die haar activiteiten specifiek op Amsterdam richtte en wiens actieve leden uit Amsterdam en omstreken kwamen.¹⁶ De HTKF heeft een netwerkfunctie voor vrouweninitiatieven, maar is momenteel een slapende organisatie.

ATKB

De ATKB zet zich op lokaal niveau in voor de positie van Turkse migrantenvrouwen in Amsterdam. Volgens de ATKB is de positie van de migrantenvrouw in Nederland driedubbel achtergesteld: als vrouw, migrant en arbeidster. De hoofddoelstelling van de ATKB is dan ook het bevorderen van positieverbetering van vrouwen en meisjes uit Turkije in Amsterdam en omgeving. Met de geplande en gerealiseerde activiteiten streeft ATKB naar ontwikkeling, ontplooiing, bewustwording en daarmee ook emancipatie en participatie van de vrouwen en meisjes. Tevens streeft ATKB naar de volgende nevendoelestellingen:

- Het realiseren van solidariteit en saamhorigheid tussen autochtone en allochtone vrouwen;
- Bereiken van veel vrouwen en aandacht vestigen op thema's zoals armoede, gelijkheid tussen mannen en vrouwen, mensenrechten, bestrijden van discriminatie en geweld tegen vrouwen;
- Strijden voor mensenrechten en solidair zijn met onderdrukte vrouwen overal ter wereld;

¹⁴ Eveline Schripsema, *De strijd om mondigheid* (Amsterdam 1987) 4.

¹⁵ Rolinde Redmond, 'Daar hoor ik ook bij'. *De zwarte en migrantenvrouwenbeweging in Nederland* (Leiden 1990) 28.

¹⁶ Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker, *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam, 2001) 89.

- Gelijkberechtiging van vrouwen op maatschappelijk, sociaal, economisch, politiek en cultureel terrein en het ontwikkelen van hun bestaande rechten.¹⁷

Om haar doelstellingen te behalen organiseert de ATKB educatieve en culturele of creatieve activiteiten, een lobby en communicatieve activiteiten, geeft zij advies en informatie, doet zij aan belangenbehartiging en volgt zij de actualiteiten en de maatschappelijke ontwikkeling, om deze vanuit een eigen invalshoek te evalueren en daaropvolgend op eigen initiatief oplossingen te vinden en samenwerkingsverbanden aan te gaan om deze uit te voeren. De ATKB heeft geen schriftelijke omschrijving van wat zij onder emancipatie van migrantenvrouwen verstaat, maar voorzitter Güngörmüş en bestuurslid Bahaç verwoorden het als volgt: *Het emancipatieproces van vrouwen is heel breed en omvat verschillende factoren: economische, culturele en politieke onafhankelijkheid. Onderwijs is een belangrijk onderdeel van het emancipatieproces, want door onderwijs en oefening worden vrouwen zich bewust van de problemen die ze hebben en hoe ze die zelf kunnen oplossen. Daarvoor moeten ze eigen initiatief tonen. Economische onafhankelijkheid is een voorwaarde voor sociale ontwikkeling.*¹⁸ De ATKB vertegenwoordigt een actieve achterban van ongeveer 300 Turkse migrantenvrouwen.¹⁹

MVVN

De MVVN is opgericht in 1982 en heeft de verbetering van de maatschappelijke positie, algemene ontwikkeling en bewustwording van Marokkaanse vrouwen van alle leeftijden in Nederland voorop staan. Onder emancipatie voor migrantenvrouwen verstaat de organisatie. De MVVN is voor veel vrouwen en meisjes een belangrijke leerschool en biedt de mogelijkheid tot uitwisseling en netwerkontwikkeling. Het accent lag aanvankelijk op het vinden van een geschikte opleiding of een plek op de arbeidsmarkt. Ook verzorgde de MVVN veel cursussen zoals naai- en borduurles, omdat veel van de eerste generatie Marokkaanse migrantenvrouwen zich hier veel mee bezighielden. In de loop van tijd kreeg de organisatie steeds meer te maken met de minder traditionele tweede generatievrouwen en verschoof de aandacht naar politieke zaken over de positie van Marokkaanse vrouwen in Nederland en in Marokko. De activiteiten van de MVVN omvatten tegenwoordig het houden van een spreekuur, Nederlandse en Franse taallessen, cursussen maatschappij oriëntatie en culturele activiteiten. Tijdens het spreekuur worden vrouwen gehopen met zaken als het invullen van Nederlandse formulieren tot ingewikkelder zaken van juridische aard of bemiddeling

¹⁷ ATKB, 'Jaarverslag 2006 ATKB', (Amsterdam 2006) 2,3.

¹⁸ Interview met Sevgi Güngörmüş, Gündüs Bahaç en Mehtap Gursel op 17/10/2007

¹⁹ Sevgi Güngörmüş, interview 10/09/2007. De HTKB vertegenwoordigde ongeveer 600 leden, de ATKB heeft ongeveer 300 leden.

voor medische hulp. Ook komen persoonlijke problemen ter sprake als het willen scheiden maar het niet bezitten van een verblijfsvergunning.

De MVVN en de HTKB/ATKB zijn politieke en belangenbehartigende organisaties met de bedoeling om zoveel mogelijk vrouwen uit hetzelfde land te verenigen en bewust te maken.²⁰ Het streven naar volume en daarin bestaansrecht zoeken vormt onderdeel van beide organisaties. De MVVN is inmiddels 25 jaar actief en heeft ..... leden.

---

²⁰ Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker, Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland (Amsterdam, 2001) 90.

H. 2: De discussie over de emancipatie van migrantenvrouwen komt los.

Comment [P4]: In dit hoofdstuk moet meer verteld worden over de positie van Turkse vrouwen en werk. Arbeid heeft bijgedragen aan bewustwording.

Inleiding

Uit het eerste hoofdstuk blijkt dat de Nederlandse en de migrantenvrouwenbeweging een andere betekenis geven aan emancipatie en dat zij andere methoden gebruiken om hun emancipatie te bereiken. Hieruit is te verwachten dat de Nederlandse vrouwenbeweging ook een andere betekenis en invulling zal geven aan het emancipatieproces van migrantenvrouwen dan dat deze vrouwen zelf doen. Dit hoofdstuk is bedoeld om een overzicht te geven van de situatie in Nederland in de jaren 1970, waarbinnen de verschillende standpunten en de discussie over de emancipatie van migrantenvrouwen konden ontstaan. Allereerst wordt de politieke situatie in het Marokkaanse en het Turkse thuisland geschetst, die in beide gevallen invloed gehad heeft op de migratie van gastarbeiders en de ontwikkeling van migrantenvrouwenorganisaties. Vervolgens komt de migratie van gastarbeiders naar Nederland aan bod in paragraaf twee, waarbij de gevolgen van de wet en regelgeving van arbeidsmigratie en gezinshereniging voor de arbeidersgezinnen uiteengezet wordt. De derde paragraaf geeft een beeld van het leven van de eerste generatie migrantenvrouwen in Nederland en de vierde paragraaf beschrijft de stand van zaken van Nederlandse vrouwenorganisaties tijdens de tweede feministische golf. De laatste paragraaf gaat in op het ontstaan van de discussie over de emancipatie van migrantenvrouwen, waarbij gekeken wordt op welke manier de Nederlandse vrouwenbeweging en de migrantenvrouwen hier een bijdrage aan geleverd hebben.

§2.1: Politieke instabiliteit

Politieke instabiliteit in Turkije

In Turkije hebben zowel de periode vóór de militaire coup in 1980 als erna invloed gehad op de Turkse gemeenschap in Nederland. Vooral door de groeiende economische tegenstellingen raakte de politiek van de Republiek van Turkije begin jaren zeventig gepolariseerd in linkse en rechtse partijen. Buiten het parlement werden aan uiters linkse en aan uiterst rechtse zijde allerlei kleine groepen actief. De strijd tussen vakbonden werd steeds heviger en er heerste grote onrust aan de universiteiten. De kwestie-Cyprus speelde daarbij een belangrijke rol. Het gebrek aan Amerikaanse steun voor het Turkse standpunt was aanleiding tot felle anti-Amerikaanse betogingen aan de universiteiten.²¹ Begin 1971 was de politieke polarisatie zover gevorderd dat sommige groepen zoals de fascistische jeugdbende van de *Milli Hareket Partisi* (MHP), de

²¹ Ruud Peters, ed., Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten (Houten, 1987) 172.

Grijze Wolven, hun heil zochten in terroristische acties. Dit heeft ook zijn weerslag gehad op de migranten die op dat moment al in Nederland gevestigd waren.

Bij de verkiezingen in 1973 wist geen van de twee grote partijen een absolute meerderheid te behalen. Er moest dus een coalitie gesloten worden, die alleen tot stand kon komen door twee kleine rechtse partijen in de regering te betrekken. Met slechts 3 van de 444 zetels kreeg de fascistische MHP partij van Türkes een wettig aandeel in de Turkse politiek. Door onenigheid tussen de grotere partijen verwierf de MHP belangrijke posities in de regering. Als vice-premier kreeg Türkes in 1975 het toezicht op de politie en veiligheidsdiensten, waarmee hij de *Grijze Wolven* vrijspel verschafte. De terreur overschreed de Turkse landsgrenzen en maakte ook slachtoffers onder Turkse arbeiders in Nederland en Duitsland. De fascistische ideologie keert zich tegen de emancipatie van de vrouw, daarom was de HTKB als progressieve organisatie van arbeidsters en arbeidstersvrouwen doelwit van de *Grijze Wolven*. Actieve leden van de vereniging ontvingen directe bedreigingen, daarnaast werd de geloofwaardigheid van de organisatie ondermijnd met roddel en achterklap.²² In 1979 openden de *Grijze Wolven* onder de schuilnaam *Idealistische Werknemersvereniging* een Amsterdams pand in de buurt van het kantoor van de HTKB, hetgeen een bedreiging vormde voor haar activiteiten. Door gezamenlijke acties van buurtgroepen en progressieve Turkse organisaties en politieke partijen werd bereikt dat het pand geloten werd.²³ De economische situatie in Turkije was er slecht aan toe. De Turkse Lira was onderhevig aan deflatie, waarop de prijzen in het land met 130% toenamen. Meer dan 5 miljoen mensen waren werkloos en in de glas, textiel en metaalindustrie werd grootscheeps gestaakt.

Een militaire coup maakte in september 1980 een verrassend einde aan de politieke terreur. Het kabinet werd ontslagen, het parlement ontbonden en politieke partijen en vakbonden werd alle activiteit verboden. Maar de progressieve vrouwenbeweging IKD werd ook verboden. Doordat de staatsgreep zonder bloedvergieten verliep, stemden de meeste Turken in te stemmen met deze militaire ingreep die orde en rust garandeerde.²⁴ Vervolgens stelde de Nationale Veiligheidsraad echter een grootscheepse zuivering in die een einde moest maken aan de politieke anarchie en voerde zij een beleid door dat Turkije moest redden van de financiële en economische ondergang. Er werden talrijke arrestaties verricht, niet alleen onder diegenen die van geweld verdacht werden, maar ook onder politici, journalisten, vakbondleiders en intellectuelen. De toegepaste methoden waren weinig zachtzinnig.

²² Eveline Schripsema, *HTKB: De strijd om mondigheid* (Amsterdam 1987) 26.

²³ HTKB Turkse vrouwenvereniging in Nederland, *Turkse Vrouwenkrant* maart/april 1980, no. 5 p7

²⁴ Ruud Peters, ed., *Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten* (Houten, 1987) 176.

Naast de groep gastarbeiders die in de jaren zeventig met arbeidsovereenkomsten naar Nederland gekomen waren, volgde in de jaren tachtig een grote stroom politieke vluchtelingen naar Nederland. Velen van hen sloten zich aan bij bestaande organisaties van Turkse arbeiders. Hoogopgeleide en politiek geëngageerde Turkse vrouwen, als de vooraanstaande leden van de verboden progressieve vrouwenorganisatie in Turkije, werden opgenomen in de HTKB. Als gevolg kwam er binnen de HTKB ook meer aandacht voor de Turkse en Nederlandse politiek. In reactie op de zuiveringsacties in Turkije richtten zij bijvoorbeeld een steunfonds op om politieke gevangenen en van hen afhankelijke familieleden te ondersteunen. Tijdens de internationale vrouwendag in 1984 voerde de HTKB actie bij de Turkse ambassade in Den Haag. Door hun strijd tegen de oorlog in Turkije durfden veel Turkse vrouwen niet meer terug naar het land. Daarentegen bonden zij de strijd tegen de militaire repressie nog harder aan en organiseerden zij een bijeenkomst in Nederland voor vrouwen uit alle werelddelen om over de gevolgen van militarisering van gedachten te wisselen.

Politieke situatie in Marokko.

De Marokkaanse migrantengemeenschap bestaat voor het overgrote deel uit Berbers, die afkomstig zijn uit de noordelijke Rif provincie van Marokko. Zij zijn de oorspronkelijke bewoners van het land en onderscheiden zich vooral door hun taal van de Arabieren, die het land in de zevende eeuw veroverden. De oorspronkelijke Berberbevolking bekeerde zich vrij snel na deze verovering tot de godsdienst van de Arabieren: de Islam. Daarop volgde een geleidelijke arabisering van de Berbers. Tegenwoordig is het onderscheid tussen Arabieren en Berbers alleen taalkundig.

Marokko was van 1912 tot 1956 een Frans protectoraat, met uitzondering van het dichtbevolkte, bergachtige Rif dat een Spaans protectoraat werd. Binnen het protectoraat moest de bestaande bestuursstructuur intact gelaten worden en dus bleef de sultan, theoretisch gezien, soeverein. De Riffeinen hebben zich continu verzet tegen de Franse en Spaanse overheersing. Abd al-Kariem voerde een guerillastrijd tegen de overheersende Spanjaarden en stichtte er een Rif-republiek (1921-1926). Toen hij in 1925 ook Fes bedreigde, hebben de Fransen hem verslagen.²⁵ Om de gemoederen in het Rifgebergte tor bedaren te brengen voerden de Fransen vervolgens de 'Berberpolitiek' in, die gebaseerd was op de stelling dat de Berbers superieur zouden zijn aan de Arabieren en tot Fransen geassimileerd zouden kunnen

---

²⁵ Ruud Peters, ed., Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten (Houten, 1987) 230.

worden.²⁶ Dit was in feite een nieuwe vorm van verdeel-en-heers-politiek met als doel om de pacificatie van de Berbergebieden te bereiken.

In 1955 kwam de Rif opnieuw in opstand tegen de Spaanse overheersing en werd er het Nationaal Bevrijdingsleger *Armée de Libération Nationale* opgericht. Uiteindelijk erkenden de Fransen en Spanjaarden in 1956 de Marokkaanse onafhankelijkheid. De macht werd teruggegeven aan de koning, die de rivaliserende Istiklaal Partij aan zich bond door leden belangrijke ambten en ministersposten toe te kennen. Het centrum van verzet werd vervolgens tegen de Istiklaal-regering gericht. Op 23 maart 1965 kwam het naar aanleiding van de onderwijspolitiek van de regering tot een algemene opstand in Casablanca. Bij het neerslaan van de opstand werden 400 personen gedood. Dit was voor de koning de aanleiding om de noodtoestand uit te roepen, het parlement te ontbinden en alsnog alle macht naar zich toe te trekken. Een periode van openlijke dictatuur brak aan en perscensuur en arrestaties van journalisten waren aan de orde van de dag.

Ondanks de opheffing van de noodtoestand in 1970 gingen de repressies van linkse groeperingen onverminderd door. Langdurige wilde stakingen en mijnen en fabrieken, studentenprotest en incidenten op het platte land waar de kleinen boeren steeds verder verarmden, waren aan de orde van de dag. De bevolking had te lijden onder werkloosheid en economische stagnatie. In 1971 en 1972 zijn twee aanslagen op het leven van Koning Hassan II gepleegd, waarbij Riffeinse officieren betrokken waren.²⁷

De meeste Morokkanen die een arbeidscontract hebben gekregen om als gastarbeider in Nederland te werken, komen uit de Rif. Badouri verklaart dit als een als een bewuste ontvolkingpolitiek ten aanzien van dit gebied door het Marokkaanse regime. Door de Riffeinen met arbeidsovereenkomsten naar Europa te sturen, zou Koning Hassan II zich gemakkelijk afgemaakt hebben van de opstandelingen uit de Rif. De Berggemeenschap in Nederland deelt deze visie.²⁸ Eind jaren zeventig bevond ongeveer 60% van de Riffeinse mannen van de actieve leeftijd zich in Europa, waardoor het demografisch evenwicht verstoort raakte en het land blootgesteld werd aan verwaarlozing.²⁹ Het plattelandsgebied verpauperde doordat het Berbers sprekende gebied geen aansluiting vond met de Frans sprekende en Frans georiënteerde economische-plannenmakers van Rabat. Daardoor kwamen er geen projecten in de Rif tot stand die de economie zouden kunnen stimuleren. Pas met de bouw van het staalcomplex bij Nador (plan 1981-1985)

Comment [05]: A. Badouri. Maroc, impérialisme et émigration (Parijs 1978) 189.

²⁶ Ruud Peters, ed., Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten (Houten, 1987) 230.

²⁷ Ruud Peters, ed., Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten (Houten, 1987) 239.

²⁸ Interview met Ikram Chiddi, voorzitter van de MVVN, op 8/11/2007

²⁹ Ruud Peters, ed., Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten (Houten, 1987) 260.

kwam daar enige verandering in. Bovendien vonden Riffijnen door de onafhankelijkheidsstrijd in Algarije in 1954 geen werkgelegenheid meer in dat land.

§ 2.2: Gastarbeid in Nederland

De Turkse en Marokkaanse vrouwen in Nederland maken deel uit van de migratiestroom die direct verband houdt met de ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt in de jaren na 1960. De sterke economische groei en de toen gevoerde arbeidsmarktpolitiek leidde tot grote arbeidstekorten. De werving en (tijdelijke) tewerkstelling van buitenlandse arbeidskrachten werd gekozen als oplossing om hier op korte termijn een einde aan te maken.³⁰ Tot 1960 werden de arbeidskrachten in de landen rondom de Middellandse Zee geworven door het bedrijfsleven zelf, waarbij de overheid nauwelijks controle uitvoerde. Vanuit het oogpunt van efficiëntie en om wantoestanden te voorkomen, besloot de overheid in te grijpen en de werving officieel te reguleren in de vorm van wervingsovereenkomsten. De werving van arbeiders richtte zich voornamelijk op gezonde en ongeschoolde mannen in de leeftijd van 25 tot 30 jaar en vond plaats in landen rondom de Middellandse Zee. Achtereenvolgens werden wervingsovereenkomsten gesloten met Italië (1960), Spanje (1961), Portugal (1963), Turkije (1964), Griekenland (1966), Marokko (1969), Joegoslavië (1970), en Tunesië (1970).³¹ Veruit de meeste gastarbeiders kwamen echter uit Turkije en Marokko.

Comment [P6]: Door wie? Min. SZW of CRM?

Dat het de bedoeling was dat de werving van tijdelijke aard zou zijn en het absoluut niet de bedoeling was dat Nederland een immigratieland zou worden, blijkt uit de uitspraak over gezinshereniging in de eerste Nota Buitenlandse Werknemers van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: “Met alle begrip voor menselijke aspecten, kan men niet anders vaststellen, dan dat ons land behoefte heeft aan arbeidskrachten en niet aan nieuwe gezinsvestigingen vanuit het buitenland.”³² De opvang van de buitenlandse werknemers werd gedelegeerd naar de particuliere Stichtingen Welzijn Buitenlandse Werknemers, die voor 70% gesubsidieerd werden door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk. Om heraanpassingsmoeilijkheden bij terugkeer naar het eigen land te minimaliseren, was het beleid vooral gericht op het behoud van de eigen identiteit. Om conflicten te vermijden en de persoonlijke beleving van de buitenlanders te optimaliseren, moesten zij zich enigszins aan het Nederlandse leefpatroon aanpassen.³³

³⁰ Ida Kersten-Mampuy, Het minderhedenbeleid en de emancipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen (Amsterdam 1989) 9.

³¹ Penninx 1979: 99, 100, 119, gevonden in Ida Kersten...

³² Tweede Kamer, Nota Buitenlandse Werknemers Den Haag: Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1969-1970, nr. 10504.

³³ Tweede Kamer, Nota Buitenlandse Werknemers Den Haag: Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 1969-1970, nr. 10504.

De arbeidsmigranten gingen er in de eerste instantie ook vanuit dat hun verblijf in Nederland van tijdelijke aard was en lieten hun gezinnen achter in het land van herkomst. Maar met het toenemen van de verblijfsduur gingen migranten, ondanks de strenge voorwaarden, toch over tot gezinshereniging. De komst naar Nederland betekende voor de migrantengezinnen echter geen weloverwogen keuze om zich permanent in Nederland te vestigen. De vrouwen en kinderen konden nauwelijks overzien wat het leven in de Nederlandse samenleving betekende, mede door de grote verschillen in taal, cultuur, godsdienst en de politieke en economische situatie tussen het land van herkomst en Nederland.³⁴ Daarbij komt dat de Nederlandse maatschappij nauwelijks in staat bleek te zijn om in te spelen op de behoeften van de migrantenvrouwen. Met de economische crisis van 1973 werd de Nederlandse regelgeving voor het aantrekken van buitenlandse werknemers dusdanig verscherpt, dat het afsluiten van nieuwe arbeidscontracten bijna onmogelijk werd voor de gastarbeiders. Zij die de zekerheid van een contract hadden, besloten daarom om zich blijvend in Nederland te vestigen.³⁵ Welke gevolgen dit had voor de migrantenvrouwen en welke positie verwierven zij in de Nederlandse samenleving in de eerste jaren na hun vestiging in Nederland?

Om de komst van migrantengezinnen zoveel mogelijk te beperken had de overheid strenge voorwaarden geschept aan gezinshereniging. Zo moest een gastarbeider kunnen aantonen dat hij tenminste 12 maanden een vaste aanstelling had met tenminste een minimum netto inkomen van 1445,- Gld. per maand (ook wel de 1445,- gulden maatregel genoemd) en dat hij zijn gezin van passende huisvesting kon voorzien.³⁶ Als aan deze voorwaarden voldaan was, kregen migrantenvrouwen een vergunning die verbonden was aan het verblijf van hun echtgenoot. Wanneer de echtgenoot van de vrouw binnen drie jaar terug ging naar zijn land van herkomst of scheidde van zijn vrouw, dan verloor zij haar Nederlandse verblijfsrecht en werd zij verplicht het land te verlaten.³⁷ Dankzij dit overheidsbeleid is de migrantenvrouw nog steeds volledig afhankelijk van haar echtgenoot. Zij kan zelf pas een zelfstandige verblijfsvergunning aanvragen indien zij kan aantonen dat zij drie aansluitende jaren in Nederland heeft gewoond. Alleen als dat de vrouw al in het bezit was van een werkvergunning had zij zondermeer recht op verblijfsvergunning. Dat het gevoerde beleid niet het gewenste effect had blijkt uit de cijfers dat er in 1968 slechts 412 Turkse

---

³⁴ Ida Kersten-Mampuys, Het minderhedenbeleid en de emancipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen (Amsterdam 1989) 4.

³⁵ Herman Obdeijn, '400 jaar Marokkaans - Nederlandse betrekkingen. Een waardevol bondgenootschap', Tekst openingscollege serie Studium Generale Marokko d.d. 23 februari 2005, gevonden op: <http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl/index.php3?c=35> geraadpleegd op 23/07/2007.

³⁶ Carolien Bouw en Carien Nelissen, Gevoelige kwesties. Ervaringen van migranten met discriminatie (Leiden 1988) 20.

³⁷ Annie Phizacklea ed., One way ticket. Migration and female labour (London 1983) 123.

vrouwen in Nederland waren, maar dat dit aantal in 1980 ongeveer vertienvoudigd was tot 44.000 Turkse vrouwen.³⁸

§ 2.3 Migrantenvrouwen vestigen zich in Nederland

Turkse en Marokkaanse vrouwen hebben in hun vaderland een opvoeding genoten in een islamitische leefomgeving waarbinnen de eer en schande van de familie voorop staan. Meisjes en getrouwde vrouwen kunnen door hun gedrag de eer in gevaar brengen. Zij moeten eerbare vrouwen zijn en als maagd het huwelijk ingaan. Een gevolg hiervan is dat deze meisjes jong trouwen, gewoonlijk vóór hun achttiende jaar. Zij trouwen met een partner die hun familieleden voor hen hebben gekozen, het zogenaamde “garrangeerde huwelijk”. Bij voorkeur wordt iemand uit dezelfde familie of dorp gekozen. Daarmee verwacht men minder problemen dan met een vreemde, minder kans op verstoting of echtscheiding.³⁹ Na het huwelijk stopten de meisjes met hun onderwijs en werden zij verantwoordelijk voor het huishouden van hun echtgenoot. Vrouwen van de eerste migrantengeneratie zijn veelal analfabeet.

In de Koran en de *Hadith* zijn de gedragsregels beschreven waaruit naar voren komt hoe moslims zich volgens de Profeet Mohammed in verschillende situaties horen te gedragen en te kleden.⁴⁰ Het is de taak van de mannelijke familieleden om de vrouwen van de familie te beschermen en zorg te dragen dat de familie niet ten schande gezet wordt. Hoe streng deze gedragsregels worden nageleefd is afhankelijk van de gemeenschap, maar hangt ook samen met de sociaal-economische ontwikkeling van de regio. De meeste Marokkaanse gezinnen in Nederland zijn afkomstig uit de plattelandsgebieden van het Rifgebergte. Sunier stelt dat de voorstellingen omtrent moslims worden gevormd door typisch geachte ‘rurale’ houdingen, gewoonten en gebruiken waarin elementen van de islam volledig verweven zijn.⁴¹ Bij Berbergezinnen in Marokko is de vader de belangrijkste figuur in het nemen van beslissingen in de externe wereld (buitenshuis). Zijn vrouw en dochters zijn afhankelijk van zijn beslissing voor wat het overschrijden van hun begrensde leefruimte (binnenshuis) betreft.⁴² Turkse migranten komen daarentegen uit meer verstedelijkte gebieden en hanteren over het algemeen een vrijere interpretatie van de Koran en de Hadith.

Cammaert heeft tussen 1975 en 1981 onderzoek gedaan naar de leefwereld van Marokkaanse Berbervrouwen in Marokko en België, waarmee zij het besloten leven van de Berbervrouwen heeft weten

---

³⁸ Annie Phizacklea ed., *One way ticket. Migration and female labour* (London 1983) 123. (CBS 1981).

³⁹ Adviescommissie Onderzoek Minderheden, *Allochtonen vrouwen in Nederland* (Leiden 1991) 28.

⁴⁰ De *Hadith* is een grote verzameling vastgelegde overleveringen over het doen en laten en de uitspraken van de profeet. Via deze overleveringen kent men de *soenna*, de manier van de profeet.

⁴¹ Thijl sunier, *Islam in beweging. Turkse Jongeren en Islamitische organisaties* (Amsterdam 1996) 3.

⁴² Marie-France Cammaert, *Migranten en thuisblijvers: een confrontatie. De Leefwereld van Marokkaanse Berbervrouwen* (Leuven 1985) 47, 56.

bloot te leggen. Omdat de positie van migranten in de Nederlandse samenleving op dat moment nog niet door overheidsbeleid werd beïnvloed, ga ik ervan uit dat de vestiging van migrantengezinnen uit het Marokkaanse rifgebergte in Nederland en België in de jaren 1970 veel overeenkomsten vertoonde. Bij aankomst in België betrokken de migrantengezinnen veelal kleine appartementen in de achterstandswijken van grote steden. De accommodatie van appartementen was gering en het aantal meubelen meestal beperkt tot een tafel, enkele stoelen en één of twee bedden.⁴³ Deze ruimte werd de nieuwe leefwereld van de echtgenote, die haar dagelijkse bezigheden hier op dezelfde manier probeerde voort te zetten als in het land van herkomst. Een groot verschil was echter, dat de vrouwen in Marokko meer bewegingsruimte hadden omdat de huizen daar over een binnenplaats beschikten en dat de families met meerdere generaties gezinnen in een huis woonden, zodat de vrouwen binnenshuis over een vrouwen netwerk beschikten. In het vestigingsland moest de vrouw het zonder een schoonfamilie stellen en verviel zij, doordat zij veelal alleen thuis zat, in een sociaal isolement. Haar enige contact met de buitenwereld was de televisie, maar de taal die op daarop gesproken werd begreep zij niet, waardoor zij alleen op basis van beelden een voorstelling kon maken van haar nieuwe omgeving.⁴⁴ De vrouw had als taak zuiverheid en orde in het huishouden aan te brengen. Zij bracht haar dag door met het uitvoeren van huishoudelijke taken als het opruimen van het huis, het doen van de was en het voorbereiden van de maaltijden. Wanneer haar man thuis gasten uitgenodigd had bereidde de vrouw een uitgebreide maaltijd, omdat in de Marokkaanse cultuur gastvrijheid en welvaart aan de omvang van de maaltijd afgeleid wordt. De woning is opgedeeld in verschillende afgesloten vrouwenvertrekken, zodat de vrouwen zich aan het gezicht kunnen onttrekken als er mannelijke gasten zijn. Het was dus zeer zeldzaam dat een berbervrouw met een andere man in contact kwam en ook was het moeilijk om met andere vrouwen in contact te komen. Berbervrouwen mochten alleen het huis uit als zij boodschappen moesten doen en dan in sommige gevallen alleen als zij door hun echtgenoot begeleid werden. Zoals de vrouw in haar woning afgesloten wordt, zo dient dit eveneens te gebeuren wanneer zij zich in de buitenwereld beweegt. Door klederdracht symboliseerde de “afsluiting” van de vrouw voor vreemden, de buitenwereld.⁴⁵ De Berbervrouwen kenden de eerste jaren na hun migratie een heel eenzaam bestaan.

Door de informatie die kinderen van school mee naar huis namen, werd de moeder enigszins op de hoogte gesteld van de dingen die zich in de buitenwereld afspeelden. Ook door het bespioneren van burens kon soms informatie over de buitenwereld ingewonnen worden. Maar uiteindelijk legden de vrouwen na enige

---

⁴³ Marie-France Cammaert, Migranten en thuisblijvers: een confrontatie. De Leefwereld van Marokkaanse Berbervrouwen (Leuven 1985) 179.

⁴⁴ Marie-France Cammaert, Migranten en thuisblijvers: een confrontatie. De Leefwereld van Marokkaanse Berbervrouwen (Leuven 1985) 185.

⁴⁵ Marie-France Cammaert, Migranten en thuisblijvers: een confrontatie. De Leefwereld van Marokkaanse Berbervrouwen (Leuven 1985) 203.

tijd zelf contacten met andere vrouwen om hun isolatie definitief te doorbreken. Allereerst werd er contact gelegd met buurvrouwen uit hetzelfde gebouw of met moeders op het schoolplein, als de vrouw haar kinderen zelf naar school bracht. Hieruit ontwikkelde een spel van bezoeken, waarvan de echtgenoot niet altijd op de hoogte was. Om het rollenpatroon van de vrouw niet in het gedrang te laten komen speelden de bijeenkomsten zich af als de kinderen op school waren en de mannen naar het werk. Met deze ontmoetingen trad de Berbevrouw echter niet binnen in het Belgische milieu, maar paste zij de traditionele principes van netwerk opbouw toe op een nieuwe en stedelijke omgeving. Tijdens deze netwerkbijeenkomsten werd er gepraat over het huishouden, de familie en de echtgenoot, eigen wensen en idealen, enz. Zo wisten de vrouwen hun eigen isolement te doorbreken en leerden zij elkaar meer over de ‘nieuwe’ samenleving, waarvan zij nu deel uitmaakten. Bij deze gesprekken drongen elementen van de Westerse maatschappij binnen, zoals Westerse mode en keukenapparatuur. Deze zelfopgebouwde vrouwennetwerken vormen de voorlopers op de eerste migrantenvrouwenorganisaties.

§ 2.4: De Nederlandse vrouwenbeweging tijdens de tweede feministische golf.

Vroeger was de positie voor man en vrouw ongelijk voor de Nederlandse wet. De vrouw was handelingsonbekwaam; de man alleen bezat de zeggenschap in het huwelijk en over de eventuele kinderen. Hij bezat stemrecht en alle toegang tot onderwijs en werkkring die hij zich kon wensen. In seksuele aangelegenheden genoot de man wettelijke bescherming: bij zwangerschap verbood de wet elk onderzoek dat het vaderschap kon vaststellen.⁴⁶ In de negentiende eeuw verenigden vrouwen zich om een eind te maken aan hun achtergestelde positie en eisten zij gelijke rechten op het gebied van scholing en kiesrecht. Wilhelmina Drucker zette zich samen met Aletta Jacobs in voor het vrouwenkiesrecht en zij richtten de ‘Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht’ op. Er werden vrouwenverenigingen opgericht die zich niet meer alleen richten op de zorg voor anderen, maar die specifieke doelstellingen vooropstelden om de positie van vrouwen te verbeteren. Er verschenen emancipatieromans, zoals de bestseller *Hilda van Suylenburg* door Cecile Goekoop- De Jong van Beek en Donk (1897). Dit was de eerste emancipatiegolf. Op 18 september 1918 ondertekende Koningin Wilhelmina de wet die gelijke stemrechten toekende aan vrouwen en mannen.

Het verworven stemrecht veranderde echter niet zoveel aan de taken van de vrouw. In eerste instantie was zij nog altijd echtgenote en moeder en kwamen haar eigen wensen en verlangens pas aan bod als die van anderen vervuld waren. De kwetsbare positie van de vrouw werd benadrukt door haar afhankelijkheid van de man betreft gezinsbeperking. Als hij geen voorbehoedsmiddel wilde gebruiken, was zij afhankelijk van onbetrouwbare methoden als coïtus interruptus of van het gebruik van een pessarium,

⁴⁶ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 14, 15.

waarbij enige vaardigheid voor het inbrengen een vereiste was. In de jaren zestig van de twintigste eeuw werd er een nieuw voorbehoedsmiddel op de markt gebracht dat de vrouw meer zeggenschap over haar eigen lichaam gaf. Met de pil was de vrouw zelf in staat om haar cyclus op een betrouwbare manier te reguleren en zwangerschappen te voorkomen. In de vooravond van de tweede feministische golf, waar ‘baas in eigen buik’ centraal zou staan, maakte dit nieuwe anticonceptiemiddel een ware opmars.

De tweede feministische golf begon in 1967 met het artikel van Joke Kool-Smit in het maandblad *De Gids* onder de titel ‘Het onbehagen bij de vrouw’.⁴⁷ Zij legde een verband tussen het moederschap en de armoedige positie van vrouwen op de arbeidsmarkt en koppelde daaraan het groeiende onbehagen van vrouwen over hun eigen leven. Kool-Smit vond echter dat deze fatalistische visie op het leven eindelijk doorbroken kon en moest worden; vrouwen moesten het zelfbeschikkingsrecht verwerven. Dankzij de anticonceptiepil werden vrouwen inmiddels in staat gesteld om zelf te bepalen hoeveel kinderen zij wilden, maar daar moest ook een goede abortuswetgeving bijkomen. Veel vrouwen herkenden zich in het verhaal van Kool-Smit en al gauw groeide er een netwerk dat haar ideeën onderschreef. In 1968 richtte zij samen met Hedy d’Ancona de vrouwenvereniging Man Vrouw Maatschappij op, met als doel dat in het jaar 2000 alles “normaal” zou zijn, “dat vrouwen beleidsfuncties vervullen en dat mannen zonder schaamte een verzorgend beroep kunnen kiezen en daarin vooruit willen komen. De groep wil mensen van alle leeftijden ervan overtuigen dat zij hun leven naar eigen inzicht kunnen inrichten; het hoeft niet meer zoals onze voorouders het deden.”⁴⁸ De vrouwen van Man Vrouw Maatschappij streidden onder meer voor gelijke lonen, kinderopvang en de abortuswet. De inzet werd beantwoord met de oprichting van een Emancipatie Commissie (1974-1981), die in 1981 werd opgevolgd door de Emancipatieraad, welke rechtstreeks advies gaf aan de regering. Man Vrouw Maatschappij richtte het radicaal feministische maandblad *Opzij* op, dat in februari 1974 voor het eerst een artikel plaatste over de positie van moslimvrouwen met de titel ‘De rechtspositie van de islamitische vrouw’.⁴⁹ In november 1979 werd in de Column ‘Nou wij!’ van *Opzij* voor het eerst een moslimvrouw uit Nederland geïnterviewd over haar toekomstverwachtingen.⁵⁰

In 1969 richtten Amsterdamse studentes de vrouwenorganisatie Dolle Mina op, vernoemd naar feministe van het eerste uur, Wilhelmina Drucker. De Dolle Mina’s voerden acties gericht op het krijgen van publiciteit en maakten zo hun belangrijkste eisen bekend: gratis crèches, gelijk loon voor mannen en vrouwen, afschaffing van de dubbele seksuele moraal, legale en gratis abortus en herziening van de

⁴⁷ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 49.

⁴⁸ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 67, quote uit het algemeen Handelsblad, 30/10/1968.

⁴⁹ Ciska Dresselhuys e.d., ‘De rechtspositie van de islamitische vrouw’, *Opzij*, (feb. 1974) 24

⁵⁰ Ciska Dresselhuys e.d., ‘Nou wij!’, *Opzij*, 11 (nov. 1979) 20-22

rolverdeling voor mannen en vrouwen, zowel binnen als buiten het huwelijk.⁵¹ Daarbij lanceerden zij de vrije abortus-leus 'baas in eigen buik'. Dat de Verenigde Naties 1975 hadden uitgeroepen tot het Jaar van de Vrouw ging de Dolle Mina's niet ver genoeg. Zij stredden voor het leven van de vrouw en verzetten zich tegen de geldverslindende eenmalige manifestatie. Het enthousiasme van de Dolle Mina's ebde langzaam weg getuige de opkomst van 10 Mina's op de landelijke vergadering in oktober 1975. Wel verscheen in 1977 nog de brochure *Clitoridectomie en het recht op onze eigen seksualiteit*, waarin Dolle Mina's wezen op de feiten van vrouwenbesnijdenis.⁵² De brochure maakte weinig reacties los. Nederland was er klaarblijkelijk nog niet aan toe om vrouwenbesnijdenis werkelijk erg te vinden. Moslimvrouwen waren toch vooral 'andere' vrouwen en was het niet hun cultuur die je moest respecteren?⁵³

Radicale feministen zochten hun heil niet in de strijd tegen de onderdrukking, maar zochten een andere weg naar hun bevrijding. Volgens hen lag de oorzaak van onderdrukking van vrouwen in het kapitalisme en het patriarchaat. Daar moest iedereen van losgemaakt worden. Opzij nam een belangrijke rol in door allerlei soorten kwesties bespreekbaar te maken: beenhaar, afscheren of niet?; de Emancipade en het Jaar van de Vrouw; clitoridectomie, wat bekende mannen dachten van feminisme en de maandelijkse stroom van actuele berichten.

§ 2.5: Het ontstaan van de discussie over de emancipatie van migrantenvrouwen.

Een belangrijk strijdpunt voor migrantenvrouwen was hun afhankelijke verblijfsvergunning, waarmee zij volledig gebonden werden aan hun echtgenoot. Dit kwam overeen met de strijd om zelfbeschikkingsrecht, die Kool-Smit in 1967 opnieuw in gang had gezet. De Nederlandse vrouwenbeweging protesteerde tijdens de tweede feministische golf om het gelijktrekken van lonen, gratis kinderopvang en een abortuswetgeving: het recht om 'baas in eigen buik' te zijn. Migrantenvrouwen waren nauwelijks bekend met gezinsbeperking en waren in Turkije gewend middelen te gebruiken zoals garenpennen, zeep, tampons met vergif, lijmmeengsels, naalden en plantenstengels om te proberen hun vrucht af te drijven.⁵⁴ In de jaren zeventig werden Nederlandse vrouwen zich langzaamaan bewust van de positie van migrantenvrouwen, binnen hun eigen cultuur als in Nederland. *Opzij* publiceerde in 1974 het eerste artikel over de rechtspositie van de islamitische vrouw in islamitische landen, dat paste in de gedachte dat het patriarchaat de oorzaak is van de onderdrukte positie van de vrouw. Daarna verscheen met enige regelmaat artikelen over de positie van

⁵¹ Marjo van Soest, *Meid wat ben ik bewust geworden. Vijf jaar Dolle Mina* (Den Haag 1975) 1.

⁵² Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 96.

⁵³ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 97.

⁵⁴ HTKB Turkse vrouwenvereniging in Nederland 'Verbod op abortus in Turkije leidt tot wantoestanden' *Turkse Vrouwenkrant* dec/jan '81, nummer 8 p.7

vrouwen in de islamitische cultuur. Opzij en de Dolle Mina's namen het op voor migrantenvrouwen, door te protesteren tegen meisjesbesnijdenis; het wegsnijden van de genitaliën en het dichtnaaien van de vagina om de maagdelijkheid tot aan het huwelijk te waarborgen.

Zijn migrantenvrouwen door de Nederlandse vrouwenbeweging geïnspireerd of gestimuleerd om te emanciperen? Uit een verklaring van Hedy d'Ancona blijkt dat deze gedachte een illusie is, omdat de Nederlandse vrouwenbeweging volgens haar helemaal geen contact met migrantenvrouwen had. *“We zagen de allochtone vrouwen niet. Omdat het kwantitatief niet zo aan de orde was in de jaren zeventig maar bovenal omdat het een vrij elitaire beweging was, waar ook het merendeel van de witte vrouwen met weinig opleiding en/of laag gekwalificeerd werk zich niet toe aangetrokken voelde.”*⁵⁵ Migrantenvrouwen hebben hun emancipatiestrijd op eigen kracht opgepakt. Zij zochten elkaar op om een vrouwen netwerk op te bouwen zoals ze die in hun land van herkomst gevormd hadden. Met elkaar praatten ze over het huishouden en haalden ze herinneringen op aan hun leven in Turkije of Marokko. Ze bespraken ook hun positie in de Nederlandse maatschappij, dat ze voor hun verblijfsvergunning afhankelijk waren van hun echtgenoten. Een deel van de migrantenvrouwen keek kritisch naar haar positie binnen het gezin en de maatschappij en besepte dat ze daarin misdeeld was. Het waren de hoger opgeleide Turkse en Marokkaanse vrouwen, die veelal in hun thuisland politiek actief geweest waren, die binnen de eigen gemeenschap hun krachten bundelden om hun achtergestelde positie in de maatschappij te veranderen. In 1975 ontstond de eerste Turkse zelforganisatie uit één van die netwerken, de HTKB. In 1982 richtten vrouwen die aangesloten waren bij de Marokkaanse arbeidersorganisatie in Nederland (KMAN) hun eigen vrouwenorganisatie op; de MVVN. Binnen de zelforganisatie wisselden migrantenvrouwen ideeën met elkaar uit en ontwikkelden ze plannen om hun eigen positie te verbeteren. In het volgende hoofdstuk wordt het ontstaan van zelforganisaties besproken en de ontwikkelingen in de samenwerking tussen de migrantenvrouwenorganisaties en Nederlandse vrouwenorganisaties belicht vanuit het oogpunt van de migrantenvrouwenbeweging.

---

⁵⁵ Verklaring van Hedy d'Ancona (mede-oprichtster *Man-Vrouw-Maatschappij* en eindredactrice *Opzij* van 1972 tot 1981) in een e-mailbericht van 2-11-2007.

Hoofdstuk 3

Inleiding

In hoofdstuk twee werd de situatie geschetst waarbinnen de migrantenvrouwen zich in Nederland vestigden. De eenzaamheid die hen in eerste instantie omarmde verdreven ze met zelfgevoerde vrouwen-netwerken, waarmee ze de gezelligheid en saamhorigheid terugvonden die zij in hun vaderland ook gekend hadden. Tijdens thee-afspraken spraken de vrouwen over huishoudelijke taken en werden recepten uitgewisseld, maar ook over hun positie binnenshuis en in de maatschappij. Het bewustzijn van migrantenvrouwen over de positie die zij in de Nederlandse maatschappij innamen groeide. Dit was de aanzet naar de eerste migrantenvrouwenorganisaties in Nederland: Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği en de Marokkaanse Vrouwen Vereniging in Nederland. Waarom werden deze organisaties opgezet en door wie? Wat was de koers die de migrantenvrouwenbeweging inzette en hoe verliep de samenwerking met Nederlandse vrouwenorganisaties? De eerste paragraaf gaat over het ontstaan van de HTKB en de ATKB en diens samenwerking met andere organisaties, gevolgd door een paragraaf over het ontstaan van de MVVN en diens ontwikkelingen op het samenwerkingsniveau met andere organisaties. De derde paragraaf besteedt aandacht aan het ontstaan van de zmv-vrouwenbeweging in 1983. Tot slot wordt de visie van de migrantenvrouwenbeweging op de samenwerking met de Nederlandse vrouwenbeweging weergegeven.

§ 3.1: De HTKB

Maviye Karaman is de eerste voorzitter en één van de oprichtsters van de HTKB. Zij is afkomstig uit Erzurum (Noordoost-Turkije) en is in 1973 met haar man naar Nederland gekomen. In de jaren 1970-1980 was zij hét gezicht van de progressieve Turkse beweging in Nederland.⁵⁶ Als lerares Turks had Karaman een kaderfunctie en kreeg zij veel verhalen te horen van Turkse vrouwen over hun slechte situatie in Nederland. In 1974 bracht zij een werkgroep bijeen om de problemen van Turkse vrouwen te inventariseren en tot een oplossing te komen: organiseren! “Er was al genoeg van bovenaf geregeld, de stem van Turkse vrouwen zelf moest gehoord worden”.⁵⁷ De Turkse vrouwenbeweging is op 8 maart 1975 opgericht, op de Internationale Vrouwendag, in het jaar dat de Verenigde Naties had uitgeroepen tot het Jaar van de Vrouw. Binnen een jaar na oprichting was de HTKB een landelijke organisatie met afdelingen in zes grote steden.

In eerste instantie richtte de HTKB zich op migrantenvrouwen van de eerste generatie en bestonden de activiteiten enkel uit taalcursussen en naailessen in buurthuizen, met als belangrijkste

⁵⁶ Website Xpats, geraadpleegd op 25/10/2007:

http://xpats.designserver.nl/pag_zr.php?zi=233,234,247,260,261,269,284,&e=2&w=Maviye+Karaman

⁵⁷ Eveline Schripsema, *De strijd om mondigheid* (Amsterdam 1987) 4.

motivatie om het isolement te doorbreken. De organisatie van deze activiteiten werd deels gesubsidieerd door de Stichting Welzijn Buitenlandse Arbeiders en de HTKB werd in de uitvoering geholpen door een steuncomité van Nederlandse vrouwen. De HTKB zou een steunpunt zijn voor Turkse vrouwen om elkaar te adviseren, maar het moest ook gezellig zijn, zodat de vrouwen zich er zouden thuis voelen en vanuit die veiligheid met elkaar zouden kunnen discussiëren. Deze laagdrempelige activiteiten deden echter niet af aan de politieke motivatie: ‘natuurlijk moesten vrouwen gelijke rechten bevechten, maar dat betekent wel dat ze eerst die gelijke rechten moesten formuleren’.⁵⁸

De HTKB stond te boek als een politieke organisatie die zich ook met ondersteuning en belangenbehartiging bezighield. Het perspectief was eenduidig: Turkse vrouwen bewust maken van hun positie en hen organiseren zodat ze gemeenschappelijk voor hun belangen kunnen opkomen en solidariteit organiseren met de bevolking in Turkije.⁵⁹ Vanaf het begin heeft de organisatie met veel verschillende groepen samengewerkt om haar doelstellingen te bereiken. Daarbij liet zij zich niet afschrikken door landsgrenzen, gender of cultuur religieuze achtergronden. In het boek “De strijd om mondigheid” dat de HTKB rondom haar tienjarige bestaan uitbracht, geeft de organisatie duidelijk aan dat zij naailessen voor Turkse vrouwen in het buurthuis even belangrijk vond als een protestdemonstratie met mannen tegen de onderdrukking van arbeiders, of een demonstratie met de Nederlandse vrouwenbeweging tegen het verbod op abortus. Na de militaire coup in Turkije in 1980 kwamen veel hoger opgeleide vrouwen als politiek vluchteling naar Nederland. Vanaf dat moment werd er meer nadruk gelegd op de politieke activiteiten van de HTKB.

Binnen de HTKB heerste al vroeg het besef dat Turkse migrantenvrouwen op gender, etniciteit en klasse achtergesteld werden. De belangen van Turkse vrouwen liggen dan ook op deze drie vlakken: migrantenvrouwen worden zowel als buitenlandse, als vrouw en als arbeidster onderdrukt.⁶⁰ De HTKB werkte samen met de verschillende belangenorganisaties om zich afwisselend in te zetten voor de verbetering van de positie op deze drie vlakken. In 1980 bekommerde de HTKB zich bijvoorbeeld om het voortbestaan van de Turkse vrouwenbeweging in Turkije (per april 1980 verboden) en verklaarde zich solidair met in Turkije stakende arbeiders. Maar ook in Nederland werkte zij samen met mannenorganisaties, zoals met de Turkse Arbeidersvereniging in Nederland: Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği (HTIB) wat betreft de visumplicht naar Duitsland.

⁵⁸ Eveline Schripsema, *De strijd om mondigheid* (Amsterdam 1987) 25.

⁵⁹ Anke Baak, *Tegen de stroom in. Een onderzoek naar groeps- en organisatievormen van buitenlandse vrouwen in Nederland* (Utrecht 1985) 34.

⁶⁰ Maayke Botman, Nancy Jouwe, Gloria Wekker ed., *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001) 108; Sevgi Güngörmüş, interview 10/09/2007.

Wanneer gekeken wordt naar de ontwikkeling van de HTKB en de ATKB door de jaren heen, wordt duidelijk dat de activiteiten voor haar achterban weinig veranderen. De laagdrempelige activiteiten die in de jaren zeventig werden georganiseerd worden tot nu toe ieder jaar weer opnieuw opgezet. De logische verklaring hiervoor is dat er zich ieder jaar weer nieuwe Turkse vrouwen tot de organisatie richten, die korte of al lange tijd in Nederland wonen. Alfabetiseringscursussen en laagdrempelige netwerkbijeenkomsten zijn zeer gewenst om de bewustwording en emancipatie van deze vrouwen te activeren en stimuleren. Wel ontwikkelt de aandacht in voorlichting mee met de noden van de vrouwen. Zo werd er in de jaren zeventig aandacht besteed aan “thuiswerken” en is er in de jaren negentig voorlichtingsmateriaal ontwikkeld over “ouder worden in Nederland” en “de menopauze”. In de twintigste eeuw is de aandacht gericht op het terugdringen van huiselijk geweld en wordt er meer aandacht besteed aan kadercursussen. Opvallend is dat er bij deze laagdrempelige activiteiten gericht op de achterban geen samenwerking is met Nederlandse vrouwenorganisaties. Ik had verwacht dat er vanuit de Nederlandse vrouwenbeweging en de migrantenvrouwenbeweging wel initiatieven genomen zouden zijn om de achterban met elkaar in contact te brengen en zo de integratie van beide partijen te bevorderen.

Op politiek niveau is deze samenwerking wel zichtbaar. Alle initiatieven van de HTKB heeft zij in samenwerking met andere organisaties uitgevoerd. De MVVN is daarbij een trouwe medestander, vooral in de strijd tegen racisme. Uit notulen, poststukken en congresverslagen komt naar voren dat zij in de jaren tachtig van de Nederlandse vrouwenorganisaties het meest contact had met de Nederlandse Vrouwenbeweging (NVB). Zo was de NVB aanwezig tijdens het jaarlijkse congres van de HTKB in 1997 en 1983 en organiseerden de NVB en de HTKB samen het congres ‘*Buitenlandse vrouwen*’ dat in 1981 plaatsvond. Tijdens deze congressen werd de wens uitgesproken om meer samen te werken, “*ook op praktische punten, zoals het afgelopen jaar al gebeurd is tijdens de viering van 8 maart en 1 mei*”.⁶¹ Naast de NVB werden ook andere Nederlandse vrouwenorganisaties uitgenodigd voor de jaarlijkse congressen van de HTKB. zo betuigden de NVB, de Stichting Ombudsvrouw Amsterdam, de stichting ‘Blijf van m’n Lijf’ en de Communistische Partij van Nederland tijdens het congres uit 1983 hun solidariteit met de HTKB en gaven aan dat zij samen met hen de strijd racisme en de economische crisis zouden aangaan.⁶² Na 1986 zijn er geen Nederlandstalige congresverslagen meer opgesteld, waarmee ik concludeer dat het betrekken van Nederlandse vrouwenorganisaties bij de congressen beëindigde. In mei 1987 werd op initiatief van de HTKB het Comité Zelfstandig Verblijfsrecht (KZV) opgericht, dat aandrong op de afschaffing van de afhankelijke verblijfsvergunning. Het KZV ontving hierbij steun van het Clara Wichmann Instituut, dat

⁶¹ HTKB Turkse vrouwenvereniging in Nederland 'Algemene jaarvergadering HTKB' Turkse Vrouwenkrant dec. 1979/ jan. 1980, no. 4 p.6

⁶² Poststukken uit HTKB archief: IISG: archief HTKB, map 18.

onderzoek heeft gedaan naar het verstrekken van verblijfsvergunningen en Justitie maande rekening te houden met de positie van mishandelde vrouwen met een afhankelijke verblijfsvergunning.⁶³ Tijdens de 8 maart vieringen hebben verschillende vrouwenorganisaties samen activiteiten georganiseerd. In 1992 werd een tweedaags programma georganiseerd onder het motto *'vrouwenrechten en mensenrechten; vluchtelingen-, migranten-, zwarte en witte vrouwen solidair tegen racisme'*. Het programma omvatte onder meer een demonstratie, een manifestatie en workshops aan de hand van verschillende thema's. Naast verschillende buitenlandse vrouwenorganisaties waaronder de HTKB, waren ook de Nederlandse vrouwenorganisaties NVB, Stichting Vrouwenhuis Amsterdam, 8-maart Comité Amsterdam en de Vrouwenraad van de Federatie van Vluchtelingen Organisaties in Nederland (Vrouwenraad VON) betrokken. Minister d'Ancona van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur maakte van de gelegenheid gebruik om te verkondigen dat er 3000 extra arbeidsplaatsen in de kinderopvang bij zouden komen.⁶⁴ In 1999 hebben 15 Turkse vrouwen een hongerstaking gehouden om hun afhankelijk verblijfsrecht aan te vechten. In reactie 'adopteerden' PvdA vrouwen de hongerstaaksters en vormden zij samen met leden van GroenLinks, Vrouwenpartij, Emancipatie Bureau Amsterdam, KZV, Defence for Children afd. Amsterdam, Mama Cash, Hedy d'Ancona, NBK Filipijnse Vrouwen en Bijstandsbond een *'Netwerk van Vrouwen'*. Dit vrouwen netwerk had zichzelf als taak gesteld te lobbyen en de juridische procedure van de aanvraag verblijfsvergunning van de vrouwen in de gaten te houden en heet tenminste acht keer vergaderd.⁶⁵ Uit notulen van *Geen Mens is Illegaal*, waar de ATKB bij aangesloten was, komt echter naar voren dat deze ondersteuning niet bevredigend was voor de HTKB: *"De PvdA-vrouwen hadden zogenaamd de ex-hongerstaaksters geadopteerd, maar daar was weinig van te merken"*.⁶⁶

In interviews met kadervrouwen van de ATKB zeggen zij dat zij niet tevreden zijn over de samenwerking met of betrokkenheid van Nederlandse vrouwenorganisaties. In de twintigste eeuw is weinig tot geen contact geweest met Nederlandse vrouwenorganisaties, politieke instanties daargelaten. Als reden geeft de ATKB aan dat de Nederlandse vrouwenorganisaties zich bezig houden met beleidsvorming of sociale activiteiten, maar zich niet ten doel stellen om hun achterban in het emancipatieproces te stimuleren; iets waar de Turkse vrouwen juist veel behoefte aan hebben. Daarbij wil de ATKB betrokken worden bij beleidsvorming en ziet zij er niets in dat de Nederlandse vrouwenbeweging daarin een woordvoester voor haar wordt. De ATKB drukt zich sterk uit over het idee dat het emancipatieprobleem van Turkse vrouwen in

⁶³ Ellen de Waard "Geen opvang meer voor mishandelde vrouwen" *De Fabel van de illegaal* april 2000, 38/39.

Geraadpleegd via internet op 16/11/2007: <http://www.gebladerte.nl/10637f38.htm>

⁶⁴ NRC Handelsblad, 'd'Ancona: 3.000 banen voor allochtone vrouwen' *NRC Handelsblad* 9 maart 1992.

⁶⁵ ATKB, Jaarverslag (Amsterdam 1999) 9.

⁶⁶ *Geen Mens is Illegaal, Notulen 8 november 1999* (Amsterdam 1999) 1.

Nederland het probleem hoort te zijn van alle vrouwen in Nederland. Maar geeft daarbij aan dat de meningen en ideeën van de Turkse vrouwen centraal moeten staan bij het zoeken naar de oplossing van dit probleem. De ATKB geeft aan haar achterban graag in contact te brengen met de achterban van een Nederlandse vrouwenorganisatie, maar zij weet niet welke Nederlandse vrouwenorganisatie zich nog actief inzet voor de emancipatie van haar leden.

§ 3.2: De MVVN

In de jaren zeventig was de rol van vrouwen in Marokko voornamelijk het functioneren binnen een vrouwengemeenschap. Vrouwen waren ondergeschikt aan hun echtgenoot en kwamen nauwelijks buitenshuis. Toen de echtgenoten naar Nederland vertrokken om daar te werken veranderde de situatie. Vrouwen uit het Rifgebergte trokken vaak in bij hun schoonfamilie en werden voortaan gecontroleerd door de ouders van hun man. Vrouwen uit andere gebieden hadden vaak geen keus dan de taken van hun mannen op zich te nemen. Zij maakten zich los van het bestaande systeem en werden zelfstandiger. Toen de gezinshereniging een aantal jaar later opgang kwam, bracht dat verschillende problemen met zich mee: ten eerste koos de vrouw er niet voor om te emigreren, maar werd zij door haar echtgenoot in die positie gedwongen; ten tweede was de vrouw zelfstandig geworden, maar wilde de man zijn dominante rol in het gezin weer innemen, wat leidde tot botsingen; en tenslotte raakte de vrouw geïsoleerd omdat ze niet kon terugvallen op de vrouwengemeenschap.⁶⁷

Na haar komst in Nederland ontdekten Marokkaanse vrouwen dat hun kansen op vorming en scholing zeer betrekkelijk zijn. Zij werd niet betrokken bij ontwikkelingen en voorzieningen in haar buurt die haar aangingen, de overheid besteedde weinig aandacht aan haar specifieke achterstandspositie als migrant, vrouw en arbeidster. Maar de ergste belemmering waar ze tegenaan loopt is het afhankelijke verblijfsrecht. Het afhankelijke verblijfsrecht vormt een grote belemmering voor Marokkaanse vrouwen om te werken aan hun emancipatie en integratie in de Nederlandse samenleving. De Nederlandse overheid versterkt met deze regeling machtsongelijkheid tussen man en vrouw in de relatie en bevestigt het bestaande vooroordeel dat Marokkaanse vrouwen afhankelijk zijn en gedomineerd worden door hun man.

Door gezinshereniging en de opkomst van een tweede generatie kwamen er eind jaren zeventig, begin jaren tachtig steeds meer jonge Marokkaanse vrouwen in Nederland. Vooral de meisjes uit steden hebben vaak op school gezeten en hadden daar de vrijheid om eigen relaties en contacten zelf te bepalen. Deze groep is nieuwsgieriger en wil een positie in de samenleving verwerven, zoals zij ook in Marokko hadden. Deze vrouwen willen participeren en hebben behoefte aan economische zelfstandigheid en

⁶⁷ Khadija Arib, Essa Reijmers, Marokkaanse vrouwen in Nederland (Leiden 1992) 14-16.

scholing. Erkenning van het opleidingsniveau dat in Marokko behaald was kregen zij in Nederland niet. Het hebben van een zelforganisatie werd daarom een noodzaak voor de Marokkaanse vrouwen. Een groep Marokkaanse vrouwen nam het initiatief om activiteiten voor elkaar te organiseren en samen actief deel te nemen aan activiteiten. Uit dit initiatief is in 1982 de Marokkaanse Vrouwen Vereniging in Nederland (MVVN) opgericht. Net als de HTKB is de MVVN in eerste instantie begonnen met laagdrempelige activiteiten als alfabetiserings-cursussen, voorlichting en kadertrainingen, maar wordt er ook een actieve politieke strijd gevoerd, zowel in Nederland als in Marokko.

Binnen de Marokkaanse gemeenschap was het niet gebruikelijk een aparte vrouwenorganisatie op te richten en er werd dan ook weerstand geboden tegen de MVVN. De algemene belangen van Marokkanen moesten voorop staan en de positieversterking van Marokkaanse migranten (vooral op juridisch vlak) had prioriteit. Het apart organiseren van vrouwen werd gezien als versnippering van krachten en verzwakking van de onderlinge solidariteit.⁶⁸ Kort na de oprichting van de MVVN maakte de weerstand overigens plaats voor de bereidheid tot samenwerking. Binnen de vrouwelijke kring heeft de MVVN ook hindernissen moeten overwinnen. De organisatie houdt zich namelijk veel bezig met belangenbehartiging, iets dat door veel Marokkaanse vrouwen als politieke activiteit beschouwd werd. Belangenbehartigingsactiviteiten betekenden voor hen actieve deelname aan de politieke strijd.⁶⁹ Daarbij werd een direct verband gelegd met politieke activiteiten in Marokko. De consequentie was dat veel vrouwen belangenbehartiging ervoeren als een directe politieke bedreiging. Deze angst om deel te nemen aan discussies, acties en zelfs aan sommige activiteiten hangt nauw samen met de repressieve activiteiten van de Marokkaanse autoriteiten, die enorme psychische gevolgen heeft.

De belangrijkste voorwaarde om volwaardig te kunnen integreren in de Nederlandse maatschappij en te emanciperen, is het zelfstandig verblijfsrecht. *“Pas als je rechtspositie en je onderwijs goed zijn, kun je gaan concurreren op de arbeidsmarkt. Want zonder die voorwaarden- als je afhankelijk bent, bedreigd met uitzetting, noem maar op- kom je ook weinig aan andere zaken toe.”*⁷⁰ Daarom verenigden een aantal vrouwenorganisaties, waaronder MVVN, HTKB, de Vrouwenraad van de Vluchtelingenorganisaties Nederland en opvanghuis Stg. Saadet, zich in het Komitee Zelfstandig Verblijfsrecht voor Migrantenvrouwen. Voor Marokkaanse vrouwen in het bijzonder is het hebben van een zelfstandig verblijfsrecht van levensbelang, omdat het Marokkaanse personen- en familierecht geen in Nederland voltrokken echtscheidingen erkent. Dat betekent in het kort dat, wanneer een Marokkaanse vrouw binnen drie jaar van haar huwelijk scheidt van haar man, zij terug naar Marokko gestuurd wordt en daar nog steeds

⁶⁸ Khadija Arib, Essa Reijmers, Marokkaanse vrouwen in Nederland (Leiden 1992) 21.

⁶⁹ Khadija Arib, Essa Reijmers, Marokkaanse vrouwen in Nederland (Leiden 1992) 21.

⁷⁰ Malika Khabbazi in: Khadija Arib, Essa Reijmers, Marokkaanse vrouwen in Nederland (Leiden 1992)27.

getrouwd blijkt te zijn. In Marokko kan zij vervolgens geen kant op. Vooral voor vrouwen die slachtoffer zijn van mishandeling is dit een gevaarlijke situatie.

Het beeld dat Marokkaanse vrouwen van Nederland hadden voordat zij hierheen kwamen was te rooskleurig. *'Het enige dat ik kende van Nederland waren de kaarten. Dan zag je die bloemen overal en dat was hartstikke mooi.'*⁷¹ Echtgenoten en dorpsgenoten vertelden positieve verhalen over het bestaan in Nederland om familie niet ongerust te maken. Het algehele beeld van Nederland moest dus bijgesteld worden. Andersom is het Nederlandse beeld van migranten in de afgelopen vijfendertig jaar niet veel veranderd. Werden de vrouwen eerst zielig, afhankelijk, onderdrukt en passief gevonden, nu is dat nog steeds zo. Bovendien lijkt het islamitische geloof sinds de aanslagen van elf september 2001 een grotere stempel te drukken op de migrantengemeenschap in het algemeen. Migranten worden niet meer als individuen gezien, waardoor de hele gemeenschap aangesproken wordt op persoonlijke acties. Migrantenvrouwen die in hun klederdracht uiting geven aan hun islamitische geloof worden in de eerste plaats als onderdrukte moslima's gezien en niet als vrouw.

§ 3.3: De zwarte-, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging.

Behalve 25.411 Turkse en Marokkaanse migrantenvrouwen woonden er in 1975 nog 97.367 andere allochtone vrouwen met een niet-westerse herkomst in Nederland.⁷² Deze vrouwen hadden net als de Turkse vrouwen de behoefte om hun maatschappelijke positie te verbeteren en zij namen deel aan activiteiten van de Nederlandse vrouwenbeweging. In theorie werd er toen nog geen onderscheid gemaakt tussen autochtone en allochtone vrouwen binnen deze beweging, maar in de praktijk bleek dat de autochtone vrouwenorganisaties een andere emancipatiestrijd nastreefden dan dat de allochtone vrouwen voor zichzelf voor ogen hadden.

Pas op het moment dat de autochtone en allochtone vrouwen een gezamenlijke emancipatiestrijd aangingen, kwam het besef dat het begrip 'emancipatie' op meerdere manieren uitlegbaar was. Voor beide partijen draaide de emancipatiestrijd in eerste instantie om het verkrijgen van gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Maar naast deze anti-seksismestrijd deelden allochtone feministen ook strijdpunten als alledaags racisme, zelfstandig verblijfsrecht, vreemdelingenhaat en feminisering gecombineerd met etnisering van armoede.⁷³ Daarbij komt dat de antiracismestrijd gelijk was voor allochtone vrouwen en

⁷¹ Khadija Arib, Essa Reijmers, Marokkaanse vrouwen in Nederland (Leiden 1992) 57.

⁷² Website Centraal Bureau voor Statistiek:

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/table.asp?STB=G4&LA=nl&DM=SLNL&PA=70787ned&D1=0&D2=a.10&D3=0&D4=1.5&D5=a&HDR=T.G2.G3.G1> geraadpleegd op 19/11/2007.

⁷³ Maayke Botman, Nancy Jouwe, Gloria Wekker ed., Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland (Amsterdam 2001) 15.

mannen zij hun krachten bundelden om het racisme tegen te gaan, zoals ook bij de HTKB te zien was, terwijl het voor de Nederlandse vrouwenbeweging als een verworvenheid gold om zich zonder mannen te organiseren. Het kostte de allochtone vrouwenorganisaties die zich bij de Nederlandse vrouwenbeweging hadden aangesloten grote moeite om samen met de Nederlandse vrouwenorganisaties een gezamenlijke emancipatiestrijd te voeren, omdat ze zowel over de inhoud als over de uitvoering niet met hen op één lijn zaten.

Van der Zee geeft als verklaring voor de problematische samenwerking tussen allochtone en autochtone vrouwen dat Nederlandse feministes vaak niet erkennen dat zwarte vrouwen ook strijd voeren voor betere omstandigheden en een andere samenleving. “*Westerse feministes gaan er vanuit dat hun ‘weg tot het feminisme’ de enige juiste weg is*”.⁷⁴ De strijd tegen imperialisme en racisme zou niet de ‘juiste’ strijd zijn. Volgens Essed en Tjoa Tjheng Hwa schuiven Nederlandse feministes hun verantwoordelijkheid voor racisme van zich af door te denken dat je als feministe automatisch niet racistisch bent.⁷⁵ Met die denkwijze blijven veel feministes vanuit een racistische houding naar zwarte vrouwen kijken en zullen ze zwarte vrouwen racistisch blijven benaderen. Op internationaal niveau speelden dezelfde gevoelens: “*Ik kan niet akkoord gaan met vrouwen in Europa en Amerika die een scherpe scheidingslijn trekken tussen hun eigen situatie en die van vrouwen uit het gebied waar ik thuishoor en die er van overtuigd zijn dat er wezenlijke verschillen zijn, Ze zijn geneigd ons leven af te schilderen als een onafgebroken onderwerping aan middeleeuwse systemen, en leggen de nadruk op bepaalde rituelen en traditionele gebruiken zoals onder andere besnijdenis. Ze schreeuwen moord en brand ter verdediging van de slachtoffers, schrijven lange artikelen en houden toespraken op conferenties.*”⁷⁶

Tijdens de winteruniversiteit Vrouwenstudies, die in 1983 in Nijmegen gehouden werd, was er opnieuw geen tijd vrijgemaakt om de problematieken van zwarte-, migranten- en vluchtelingenvrouwen aan de orde te stellen. Voor de allochtone vrouwen was de maat hiermee vol. Tijdens de openingszitting beklom Julia da Lima (Surinaamse) het podium en nam zij met een krachtige speech het initiatief om een ‘eigen’ zwarte vrouwenbeweging op te richten. Onder de term zwart verstonden de allochtone vrouwen toentertijd: vrouwen uit voormalige en huidige koloniën van Nederland, en alle vrouwen die door Nederlandse mensen buitenlands, allochtoon, niet-westers, derdewerelds etcetera, genoemd worden.⁷⁷ Direct na de opening van de winteruniversiteit zochten de allochtone vrouwen een eigen zaaltje en begonnen zij met vergaderen over

⁷⁴ Janetta H. van der Zee, Wit feminisme en racisme (Groningen 1985) 23.

⁷⁵ Janetta H. van der Zee, Wit feminisme en racisme (Groningen 1985) 23.

⁷⁶ Nawal El Sadaawi, De gesluierde Eva (Leuven 1980) 27,28.

⁷⁷ Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker ed., Caleidoscopische visies, de zwarte, migranten-, en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland (Amsterdam 2001) 18.

het opzetten van de zwarte vrouwenbeweging. Omdat slechts een klein deel van de allochtone vrouwen zich kon identificeren met de term 'zwart', veranderde de naam van de beweging in de jaren negentig in zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging (zmv-vrouwenbeweging).

Terwijl de zmv-vrouwenbeweging in daadkracht toenam, nam de Nederlandse vrouwenbeweging in daadkracht af. In 1997 organiseerde de Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON) bijvoorbeeld protestactie tegen de manier waarop vrouwelijke asielzoekers slachtoffer worden van het huidige uitzettingsbeleid. Op papier werd die actie ondersteund door heel veel witte vrouwenorganisaties, maar alleen een handvol liet zich zien. Marjan Sax van fondsorganisatie Mama Cash zegt daarover: *"De witte dames zitten moe en uitgeblust op de bank. De vrouwenbeweging in Nederland op dit moment is zwart. Het zijn de Marokkaanse, Koerdische, Turkse, Surinaamse, antilliaanse, Iraanse, Iraakse en Afrikaanse vrouwen die actie voeren tegen het asielbeleid, en voor de rechten van vrouwen in een steeds rechter wordend Europa."*⁷⁸ De actieve strijd van de Nederlandse vrouwenbeweging om de positie van haar achterban te verbeteren, is inderdaad gestreden. De abortuswetgeving is er gekomen en de acties voor een gelijkwaardige positie op de arbeidsmarkt hebben geleid tot een beleid voor positieve discriminatie, waardoor meer vrouwen doorstromen naar topfuncties in het bedrijfsleven. De hoogste prioriteit voor de Nederlandse vrouwen is verschoven naar zorg en werk. Ciska Dresselhuys, hoofdredactrice van het feministische maandblad *Opzij* vraagt zich af of dat ook wel zo is voor de zmv-vrouwen. Zij onderschrijft dat de Nederlandse vrouwen geen eenduidige vrouwenbeweging meer hebben tot wie zmv-vrouwenorganisaties zich kunnen richten. De Nederlandse vrouwenbeweging bestaat nu uit losse groepen: vrouwen met bekkeninstabiliteit, ivf-moeders, vrouwen die zich verenigen op deelgebieden. Alem Desta, medewerker bij Ombudsvrouw Amsterdam onderschrijft het probleem van zmv-vrouwen om hun integratie en emancipatie aan te laten sluiten bij items van de Nederlandse vrouwen. *"Actieve witte vrouwen zijn momenteel internationaal georiënteerd, zijn bezig met wat er gebeurt in ex-Joegoslavië, in de rest van de wereld, maar niet met wat er hier gebeurt. Dat zag je bij de voorbereiding voor de VN-vrouwenconferentie in Beijing, waar zij en de zmv-vrouwen volstrekt langs elkaar heen werkten."*⁷⁹

?? Ter besluit

De migrantenvrouwenbeweging strijd voor de positie van migrantenvrouwen in de Nederlandse maatschappij. Omdat Turkse en Marokkaanse vrouwen veelal dezelfde problemen tegenkwamen, werkten

Comment [P7]: Dit stuk nog aanpassen

Comment [P8]: Oprichting Sammas

⁷⁸ Liesbeth Schoute, 'Allochtone vrouwen timmeren druk aan de weg: De Nederlandse vrouwenbeweging is zwart'. *Onze wereld* juli /aug 1997 nr. 7/8 p. 36-39

⁷⁹ Liesbeth Schoute, 'Allochtone vrouwen timmeren druk aan de weg: De Nederlandse vrouwenbeweging is zwart'. *Onze wereld* juli /aug 1997 nr. 7/8 p. 36-39

zij regelmatig samen om hun problemen kenbaar te maken bij een groter publiek, zoals in de strijd tegen racisme. Deze strijd werd door Julia da Lima naar een hoger niveau getild met de oprichting van de zmv-vrouwenbeweging. Deze zet zorgde voor enige verontwaardiging bij de Nederlandse Vrouwenbeweging, maar weerhield Nederlandse vrouwenorganisaties er niet van de emancipatiestrijd van migrantenvrouwen bij verschillende activiteiten te steunen. De samenwerking tussen de migrantenvrouwenbeweging en de Nederlandse vrouwenbeweging was over de hele periode 1970-2006 gezien juist het meest intensief in de jaren tachtig. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat de Nederlandse vrouwenbeweging zich tijdens de tweede feministische golf in de jaren zeventig en tachtig nog actief binnen de maatschappij opstelde. Vrouwen stonden op de barricades en grepen alle kansen aan om gehoord te worden en om hun positie als vrouw te verbeteren. In de jaren negentig waren veel van de strijdpunten behaald en is de positie van de Nederlandse vrouw veel beter dan twee decennia daarvoor. Vrouwen worden tegenwoordig gehoord door de politiek en daarmee is de noodzaak om veel lawaai te maken dan ook verdwenen. De ontwikkeling van de Nederlandse vrouwenbeweging, dat zij van de barricades is afgeklommen en zich nu op beleidsniveau organiseert, is daarom begrijpelijk. De HTKB verwijt het de Nederlandse vrouwenbeweging echter dat ze de noden voor het emancipatieproces van migrantenvrouwen negeert. Volgens de HTKB ligt de oorzaak van de afgezwakte samenwerking tussen de Nederlandse vrouwenbeweging en de migrantenvrouwenbeweging in het onvermogen van de Nederlandse vrouwenbeweging om de problemen rondom de emancipatie van migrantenvrouwen te zien als het probleem van alle vrouwen in Nederland.⁸⁰

Een andere oorzaak van de verzwakte samenwerking tussen de migrantenvrouwenbeweging en de Nederlandse vrouwenbeweging valt voor een groot deel te wijten aan de organisatorische en bestuurlijke veranderingen bij de migrantenvrouwenorganisaties. De HTKB zat halverwege 1993-1995 in een bestuurlijke impasse, waardoor zij zich enkele jaren heeft beziggehouden met reorganisaties en nauwelijks externe acties heeft ondernomen. Daarbij komt dat de ATKB en de MVVN tussen (en) meerdere keren verhuisd zijn omdat zij door de gemeente gekort werden in hun subsidies. Dit heeft in 2005 geleid tot het samenwerkingsverband van HTKB, MVVN en de Surinaams-Hindoestaanse vrouwenorganisatie Sitara in de koepelorganisatie SAMMAS. Het was de bedoeling dat de drie organisaties afzonderlijke en gezamenlijke activiteiten zouden ondernemen, om het organisatiegraad van de zelforganisaties te verbeteren. Het SAMMAS-bestuur zou zich vooral bezighouden met de organisatie en communicatie, zodat de zelforganisaties zich konden concentreren op de activiteiten voor hun achterban. Binnen een jaar faalde het samenwerkingsverband van SAMMAS omdat de standpunten van de organisaties teveel van elkaar verschilden. De vele verhuizingen en organisationele veranderingen hebben een grote impact op de

Comment [P9]: Of overheid? Zoek een bron op.

⁸⁰ Interview met Sevgi Güngörmüş, Gündüs Bahaç en Mehtap Gursel op 17/10/2007

migrantenvrouwenbeweging gehad. Beide migrantenvrouwenorganisaties zijn er op locatie en faciliteiten achteruit gegaan en ze zijn veel tijd kwijt geweest met de verhuizingen. Voor de migrantenvrouwenbeweging is het van groot belang dat zij hun achterban een vertrouwde plek kunnen bieden, waar zij als vrouwen onder elkaar bijeen kunnen komen en zij de mogelijkheid hebben om te praten over hun problemen. Allereerst richt de migrantenvrouwenbeweging zich direct op haar achterban, in tweede instantie probeert zij de positie van migrantenvrouwen via politieke wegen te verbeteren.

Is de verminderde samenwerking tussen de twee vrouwenbewegingen alleen te wijten aan de veranderingen binnen de vrouwenbewegingen, of is de bereidwilligheid van de Nederlandse vrouwenbeweging om de emancipatiestrijd van migrantenvrouwen te steunen misschien afgenomen door de ontwikkelingen in het culturele debat over de islam? Zou het er mee te maken kunnen hebben dat de migrantenvrouwen vanaf de jaren negentig in de eerste plaats steeds meer gezien wordt als moslima's dan als vrouwen, waardoor er een kloof tussen twee verschillende culturen is ontstaan? In de volgende twee hoofdstukken wordt de vraag beantwoord hoe de Nederlandse Vrouwenbeweging van 1970 tot 2006 aankeek tegen de migrantenvrouwenbeweging, hoe zij zich heeft opgesteld in de strijd voor migrantenvrouwenemancipatie en hoe het culturele debat over de islam hier invloed op gehad heeft.

Hoofdstuk 4: NVB over Migrantenvrouwen: zie IISG map 409

De Nederlandse vrouwenbeweging (NVB).....

Hoofdstuk 5: Het cultuurdebat over migrantenvrouwenemancipatie

Alhoewel de migrantenvrouwenbeweging zich al sinds midden jaren zeventig inzet voor de emancipatie van migrantenvrouwen, is het cultuurdebat hierover pas in 2001 (ongeveer vijfentwintig (!) jaar later) losgebarsten. Allereerst heeft dit veel te maken met de passieve houding van de politiek, die zich tot 2001 nauwelijks heeft beziggehouden met de positie van migrantenvrouwen. Zij werden altijd onder het minderhedenbeleid geschaard, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar mannen en weinig aandacht is voor de specifieke problemen van vrouwen. Het enige programma dat erop gericht was om de positie van migrantenvrouwen in de Nederlandse maatschappij te verbeteren, bestond uit ‘Vrouwen en Minderheden’ projecten (1984-1992), die een verhoging van de arbeidsparticipatie van migrantenvrouwen beoogden. Anderzijds hangt het cultuurdebat over migrantenvrouwenemancipatie nauw samen met het nationale minderhedenbeleid en de internationale ontwikkelingen rondom de islamitische gemeenschap in het Westen.

Frits Bolkestein initieerde het nationale minderhedenbeleid met een artikel in de Volkskrant door te stellen dat de integratie van minderheden ‘met lef’ moest worden aangepakt.⁸¹ De uitspraken van Bolkestein kwamen neer op een krachtige verdediging van de Europese beschaving en haar belangrijkste waarden – zoals de universele waarden van de scheiding van kerk en staat, de vrijheid van meningsuiting en het beginsel van non-discriminatie – tegenover ‘de wereld van de islam’ waarin deze waarden niet tot bloei waren gekomen.⁸² Men moest de in Nederland levende moslims op ondubbelzinnige wijze duidelijk maken dat er met de beginselen van het westerse liberalisme niet viel te ‘marchanderen’. Bolkestein wilde een einde maken aan het heersende minderheden discours dat ervan uitging dat de minderheden voor het verbeteren van hun positie afhankelijk waren van de Nederlandse overheid.⁸³ Om goed in de maatschappij te integreren was het echter van groot belang dat de minderheden minder afhankelijk zouden worden van de overheid. Multiculturalisme moest plaatsmaken voor integratie.

Negen jaar later drukte Paul Scheffer de politieke elite opnieuw met de neus op het ‘*multiculturele drama*’ dat zich aan het voltrekken was.⁸⁴ Werkloosheid, schooluitval, armoede en criminaliteit hoopten zich op bij de etnische minderheden, maar een adequate aanpak bleef uit. Allochtone jongeren raakten volgens Scheffer kwaad en gefrustreerd omdat ze onderaan de ladder zouden blijven hangen, en dat zou dan weer leiden tot sociale onrust. Scheffer betoogde dat Nederland zich te gemakzuchtig van de integratieproblematiek afmaakte en dat we door te weinig te zeggen over onze grenzen, door geen

⁸¹ Frits Bolkestein, ‘Integratie van minderheden moet met lef worden aangepakt’, *De Volkskrant*, 12 september 1991.

⁸² Baukje Prins, ‘Het lef om taboes te doorbreken. Nieuw realisme in het Nederlandse discours over multiculturalisme’, *Migrantenstudies*, (Houten 2002), jr.18, nr. 4, 245.

⁸³ Baukje Prins, ‘Het lef om taboes te doorbreken. Nieuw realisme in het Nederlandse discours over multiculturalisme’, *Migrantenstudies*, (Houten 2002), jr.18, nr. 4, 246.

⁸⁴ Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’. *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.

verhouding tegenover het eigen verleden te koesteren en door de taal op een nonchalante manier te bejegenen onze eigen samenleving verloochenden.⁸⁵ Hij richtte zich in zijn betoog ook specifiek tot de rechtsgevolgen van de islamitische wetgeving die in Nederland onaanvaardbaar zijn en merkte daarbij op dat vooral in de gezinscultuur een aanmerkelijke afstand kan worden vastgesteld tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen. Daarnaast benadrukte Scheffer dat het openbare leven geen plaats behoort te zijn voor stromingen die de scheiding van staat en kerk of de gelijke rechten van man en vrouw willen opheffen. Op de discussie rondom het wel of niet toestaan van hoofddoekjes binnen politiecorpsen reageerde hij: *“Religieuze symbolen als hoofddoekjes horen bij het privéleven en niet bij een openbare functie als de politie.”*⁸⁶ Inmiddels had de islamitische godsdienst een centrale rol binnen het minderhedendebat verworven.

De polarisering tussen de islamitische gemeenschap en de verdedigers van Nederlandse waarden verscherpte door de uitspraken van Khalil el Moumni, imam van de An-Nasr moskee in Rotterdam, in een aflevering van Nova over de houding van Nederlandse moslims tegenover homoseksualiteit. Zijn beweringen waren ondubbelzinnig: *‘homoseksualiteit was een besmettelijke ziekte; als het zich verder onder de Nederlandse jongeren zou verspreiden, zou dit het einde van het land betekenen, want ‘als mannen met mannen trouwen en vrouwen met vrouwen, wie zorgt er dan voor de voortplanting?’*⁸⁷ De reacties op zijn uitspraken waren niet van de lucht. Theo van Gogh, bekend *enfant terrible* van de Nederlandse media, schreef zonder blikken of blozen over moslims als ‘geitenneukers’ en imams als ‘pygmeeën’. Op een door de Gaykrant geopende website was 91% van de bezoekers het eens met de stelling: *‘Nieuwe Nederlanders moeten onze tolerantie tolereren of horen hier niet thuis’*. Verschillende opiniemakers gingen nog een stap verder en kondigden aan dat de islam de nieuwe vijand was, ‘oorlog’ onvermijdelijk, en dat Nederlanders en moslims elkaar vermoedelijk op een dag ‘met stenen de hersens gaan inslaan’.⁸⁸

De aanslagen op de ‘Twin Towers’ in New York .....

Pim Fortuijn.....

Hirsi Ali.....

⁸⁵ Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’. NRC Handelsblad, 29 januari 2000.

⁸⁶ Paul Scheffer, ‘Het multiculturele drama’. NRC Handelsblad, 29 januari 2000.

⁸⁷ Y. Lange, ‘Imams tegen homo’s’, NRC Handelsblad, 9 mei 2001.

⁸⁸ P. Sinnema, P. ‘Waarom het oorlog wordt. De islamitische waarden staan haaks op de onze’, Vrij Nederland 26 mei 2001, 18; Ali Lazrak in P. Sinnema, We gaan elkaar de hersens inslaan Het Parool, 29 mei 2001.

is dankzij Ayaan Hirsi Ali bovenaan de politieke agenda geplaatst. Zij begon haar politieke carrière bij de Partij van de Arbeid, maar kreeg daar niet de vrijheid om

In het najaar van 2002 maakte Hirsi Ali de overstap van de PvdA naar de VVD, waar zij als Tweede-Kamerlid alle vrijheid kreeg om zich in te zetten voor de emancipatie en integratie van allochtone vrouwen in Nederland. Hirsi Ali schrijft vrouwvijandige en onderdrukkende praktijken als besnijdenis, uithuwelijking, verstoting, mishandeling toe aan het islamitische geloof. Volgens haar zijn het geen uitwassen of door de traditionele cultuur ingegeven misinterpretaties van oorspronkelijke teksten. Dergelijke praktijken zijn inherent aan de islam: het zijn 'religieus gelegitimeerde misdaden'.⁸⁹

Volgens Hirsi Ali zijn emancipatie en echte integratie in de Nederlandse maatschappij onmogelijk voor de islamitische geloofsgemeenschap, als zij blijven leven volgens de leefregels van de islam. Moslimvrouwen moeten door onze wetgeving worden beschermd tegen onderdrukkende religieuze en culturele praktijken.⁹⁰ Hirsi Ali is de islam afgevallen om meer vrijheden te verwerven.

---

⁸⁹ Website van Forum: <http://www.forum.nl/trendsite/emanciperen.html>, geraadpleegd op 02/07/2007.

⁹⁰ Website van Forum: <http://www.forum.nl/trendsite/emanciperen.html>, geraadpleegd op 02/07/2007.